

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Professor *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: Problem och metoder vid etnologisk matforskning .. Problems and methods in ethnological food research 97
108

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Professor *Sigfrid Svensson*, Lund: Folkminneskommittén — ett 50-årsminne 110
Professor *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: Lunda-symposiet för etnologisk matforskning .. 114
Statsheraldiker *C. G. U. Scheffer*, Stockholm: Tre kronorsproblemet i modern populärvetenskap 117
Vad har kopparplattan använts till? En efterlysning 119

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Hilding Pleijel: Hustavlans värld. Anmäld av fil. dr *Bengt Cnattingius*, Linköping 120
Temenos, vol. 3. Anmäld av forskardocent *Anna Birgitta Rooth*, Lund 121

- Ferd. Lärn: Brevn berättar om sju svåra år på haven. Anmäld av docent *Knut Weibust*, Stockholm 122
Varberg museum 1970. Anmäld av fil. kand. *Orvar Löfgren*, Stockholm 123
Bo V:son Lundqvist: Västgöta nation i Uppsala från år 1595, bd 2. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund 125
Olle Wingborg: Litteratur om Dalarna, del 1. Anmäld av förste intendenten fil. lic. *Skans Torsten Nilsson*, Stockholm 127
Västerbotten 1969. Anmäld av förste intendenten fil. lic. *Arne Björnstad*, Stockholm 127

KORTA BOKNOTISER

- Nordsvensk forntid 129
Upplands kyrkor 10 129
Henning Hamilton & Thorsten Petersson: Skogsbygd 130
Anders Edestam: Karlstads stifts herdaminne, bd 4 130
Maihaugen 1964—68 131

- FÖRENINGSMEDDELANDEN 132

RIG · ÅRGÅNG 53 · HÄFTE 4

1970

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n

Sekreterare: Fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 15 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Boktryckeri AB Thule, Stockholm 1970

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

1970 ÅRGÅNG 53

REDAKTION

GÖSTA BERG · MARSHALL LAGERQUIST

SIGFRID SVENSSON

STOCKHOLM 1970

Föreningen för svensk kulturbistoria

STYRELSE

Presidenten *Sture Petrén* (ordf.), f. riksarkivarien *Ingvar Andersson* (v. ordf.), förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist* (sekr., adr. Nordiska museet, 115 21 Stockholm), professor *Sigfrid Svensson* (Rigs redaktör, adr. Folkliivsarkivet, 223 62 Lund), civilingenjör *Bo Westerberg* (skattm.), professor *Gösta Berg*, professor *Nils-Arvid Bringéus*, styresmannen för Nordiska museet fil. dr *Hans Hansson*, förste bibliotekarien fil. dr *Sam Owen Jansson*, överantikvarien fil. lic. *Sverker Jansson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, f. stadsantikvarien fil. dr *Tord O:son Nordberg*, intendenten fil. lic. *Marianne Olsson*, professor *Mats Rehnberg*, landsantikvarien fil. lic. *Gösta von Schoultz*, kapten fil. lic. *Nils Strömbom*, fil. dr *Svante Svärdström*, professor *Ernst Söderlund*.

REVISORER

Intendenten *Anders Nyman*, byrådirektör *Viveka Granlund*

REVISORSSUPPLEANTER

Intendenten *Göran Bergengren*, byråsekreterare *Ann Marie Huss*

INNEHÅLL

UPPSATSER

Professor <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund: Problem och metoder vid etnologisk matforskning, belysta genom nyare svenska undersökningar	97
Problems and methods in etnological food research, illustrated by recent Swedish investigations	108
Fil. lic. <i>Ake Daun</i> , Stockholm: Etnologi — en kulturvetenskap	65
F. kanslern för rikets universitet <i>Arthur Thomson</i> , Lund: Några nordiska kyrkomålningar från 1400-talet med motiv ur Esthers bok	1
Some Scandinavian church paintings of the 15th century with scenes from the Book of Esther	14

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Docent <i>Göran Behre</i> , Göteborg: Svar på frågor	17
Professor <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund: Lunds symposiet för etnologisk matforskning	114
Landstingsarkivarie fil. lic. <i>Anne-Marie Fällström</i> , Örebro: Några frågor kring en arkivförteckning	16
Statsheraldiker <i>C. G. U. Scheffer</i> , Stockholm: Tre kronorsproblemet i modern populärvetenskap	117
Professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund: Folkminneskommittén — ett 50-årsminne	110
Vad har kopparplattan använts till? En efterlysning	119

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Arkivarierna fil. lic. <i>Claes Gränsström</i> , Stockholm och fil. lic. <i>Carl-Edvard Edvardsson</i> , Lund: Ny handbok om källmaterial och källkritik	38
Antikvarien fil. kand. <i>Olle Lindqvist</i> , Örebro: Från monumentskydd till miljövard	74
Amanuensen fil. kand. <i>Orvar Löfgren</i> , Stockholm: Familj och äktenskap	33
Veikko Anttila: [Sjösänkingsföreningarna i Finland]. Anmäld av professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund	57
Ingrid Bergman: Kring dräktskicket i Åhl. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	56
Bertil Boëthius och Åke Kromnow: Jernkontorets historia. Anmäld av fil. dr. <i>Torsen Althin</i> , Stockholm	25

Ragnhild Boström: Böda och S:t Olof. — Dens.: Högby kyrkor. — Dens.: Källa kyrkor (samtliga i Sveriges kyrkor). Anmälda av kyrkoherden teol. lic. <i>Benkt Olén</i> , Kristianstad	83
Dalarna. Dalarnas hembygdsbok 1967. Se ovan <i>Olle Lindqvist</i>	74
Domboksutdrag rör. Frykdals härad 1610—1678 och 1679—1695. Anmälda av fil.kand., jur. stud. <i>Gunnel Hedberg</i> , Göteborg	82
Carl-Martin Edsman (utg.): Studies in shamanism. Anmäld av docent <i>Andrëjs Johansons</i> , Stockholm	85
Kerstin Eidlitz: Food and emergency food in the circumpolar area. Anmäld av professor <i>Gösta Berg</i> , Stockholm	19
Arvid Ernvik: Östvärmländska järnbruk. Anmäld av antikvarien fil. kand. Christian Aarsrud, Vänersborg	80
Roar Hauglid: Norske stavkirker. Anmäld av fil. dr. <i>Erik Andrén</i> , Stockholm	84
Hembygden 1969—1970. Se ovan <i>Olle Lindqvist</i>	74
Mats Jansson, se nedan Ivar Lo-Johansson	
Salomon Kraft: Pomorhandelen på Nordnorge. Anmäld av t. f. professor <i>Phebe Fjellström</i> , Uppsala	50
Greta Karste-Likkanen: [Petersburg-inriktningen i levnadsförhållandena på Karelska näset]. Anmäld av assistenten fil. kand. <i>Virpi Nurmi</i> , Åbo	46
Åke Kromnow, se ovan Bertil Boëthius.	
Kungl. Kronobergs regemente under fyra sekel. Anmäld av professor <i>Hilding Pleijel</i> , Lund	51
Carl Lindstén: Från mitt fängelse — om brott i 1600-talets Småland. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i>	81
Ingemar Liman, se nedan Ivar Lo-Johansson.	
Ivar Lo-Johansson, Mats Janson, Ingemar Liman: Statarlängan från Berga. Anmäld av museilektor fil. lic. <i>Ingemar Jeppsson</i> , Lund	26
Bo V:son Lundqvist: Västgöta nation i Uppsala från år 1595, bd 2. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i>	125
Ferd. Lärn: Breven berättar om sju svåra år på haven. Anmäld av docent <i>Knut Weibust</i> , Stockholm	122
Malmö tingböcker 1577—83 och 1588—90. Anmäld av <i>Gunnel Hedberg</i>	82
Carl-Axel Moberg: Introduktion till arkeologi. Anmäld av professor <i>Lars-König Königsson</i> , Uppsala	78

Gösta Gideon Molin & Paul Wilstadius: Smolandi Upsaliensis. Smålandsstudenter i Uppsala på 1500- och 1600-talen, del 1—3. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i>	59		
Lars-Arne Norborg: Källor till Sveriges historia. Se ovan <i>Claes Gränsström</i> och <i>Carl-Edvard Edvardsson</i>	38		
Anna-Maja Nylén: Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	28		
Hilding Pleijel: Hustavlans värld. Anmäld av fil. dr. <i>Bengt Cnattingius</i> , Linköping	120		
Riitta Pykkänen: [Ryetraditioner från 1500- och 1600-talet]. Anmäld av lektor <i>Hjördis Dahl</i> , Helsingfors	41		
Gad Rausing: The Bow. Anmäld av <i>Gösta Berg</i>	47		
Mats Rehnberg: Vad skall vi göra med de blanka gevär. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i> ..	51		
Israel Ruong: Samerna. Anmäld av <i>Phebe Fjellström</i>	76		
Matti Sarmela: Reciprocity systems of the rural society in the Finnish-Karelia culture area. Se ovan <i>Orvar Löfgren</i>	33		
Herbert Schwedt: Kulturstile kleiner Gemeinden. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	58		
Eilert Sundt: Om giftermål i Norge. — Dens.: Om sädlighestilstanden i Norge. Se ovan <i>Orvar Löfgren</i>	33		
Wilhelm Söderbaum: Leksandsdräktens utveckling under tvåhundra år 1750—1950. Anmäld av förste intendenten docent <i>Anna-Maja Nylén</i> , Stockholm	29		
Temenos, vol. 3. Anmäld av forskardocent <i>Anna Birgitta Rooth</i> , Lund	121		
Varbergs museum 1970. Anmäld av <i>Orvar Löfgren</i>	123		
Knut Weibust: Deep sea sailors. Anmäld av professor <i>John Granlund</i> , Stockholm	89		
Albin Widén: Amandus Johnson, svensk-amerikan. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i>	87		
Paul Wilstadius, se ovan Gösta Gideon Molin.			
Olle Wingborg: Litteratur om Dalarna, del 1. Anmäld av förste intendent fil. lic. <i>Skans Torsten Nilsson</i> , Stockholm	127		
Volkkunde im 19. Jahrhundert. Anmäld av professor <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund	54		
Västerbotten 1969, h. 1—4. Anmäld av förste intendenten fil. lic. <i>Arne Biörnstad</i> , Stockholm	127		
		<i>KORTA BOKNOTISER</i>	
		Carl-Martin Bergstrand: Livet i Mark på 1800-talet, del 2	61
		Bibliografi over H. P. Hansens trykte arbejder	94
		Sigrid och Håkon Christie: Norges kirker, Akershus 1—2	95
		Anders Edestam: Karlstads stifts herdaminne, bd 4	130
		Från bergslag och bondebygd 1969	93
		W. L. Goodman: British plane makers from 1700	31
		Henning Hamilton & Thorsten Petersson: Skogsbygd	130
		Lars N. Hasselgren: Akademisk avhandling om Dalsland	62
		Johan Jørgensen: Skifter og testamenter	64
		Kronobergsboken 1968, se nedan Pertti J. Pelito.	95
		Martti Linkola, se nedan Pertti J. Pelito.	
		Maihaugen 1964—68	131
		Nordsvensk forntid	129
		Pertti J. Pelito, Martti Linkola, Pekka Sammal-lahti: The snowbire revolution in Lapland ..	32
		Thorsten Petersson, se ovan Henning Hamilton	
		Pekka Sammallahiti, se ovan Pertti J. Pelito	
		C. G. U. Scheffer: Svensk vapenbok för landskap, län och städer	61
		Småländska kulturbilder 1967	32
		Axel Steensberg: Fra kulturens overdrev	96
		Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik før 1850	95
		Svensk bryggeritidskrift	31
		The Lapps today in Finland, Norway and Sweden, 2	63
		Uppland 1969	63
		Upplands kyrkor 10	129
		Varbergs museum 1969	63
		Värmland förr och nu 1969	93
		Yngve Zotterman: Touch tickle and pain	94
		<i>FÖRENINGSMEDDELANDEN</i>	132
		Signaturer under rubriken "Korta boknotiser":	
		B. Kl. = Birgitta Klarström, B. O. = Benkt Olén,	
		E. A. = Erik Andréén, G. B. = Gösta Berg, Hg	
		Pl. = Hilding Pleijel, O. L. = Olle Lindqvist,	
		Ph. F. = Phebe Fjellström, S. S. = Sigfrid Svensson, Svt. = Svante Svärdström.	

Problem och metoder vid etnologisk matforskning

BELYSTA GENOM NYARE SVENSKA UNDERSÖKNINGAR¹

Av Nils-Arvid Bringéus

En gammal regel säger att man skall rätta metoden efter materialet. Vid de flesta undersökningar av matvanor och måltidsseder finner man emellertid att det befintliga materialet behöver kompletteras eller att det rentav erfordras ett helt nytt material. Lyckligtvis är det merendels ännu möjligt att samla in data om traditionella kostvanor, därför att det först är i våra dagar som industrialismen håller på att få sitt genombrott inom matkulturen, medan detta skedde mycket tidigare inom andra områden. I denna situation är det av största betydelse att redan materialinsamlingen får styras av klart ställda problem och bedrivs med lämpliga metoder.

Jag skall här redogöra för några problem och metoder vid etnologisk matforskning som kommit i förgrunden vid undersökningar företrädesvis utförda vid Folklivsarkivet i Lund. I våra senaste litteraturlistor har större utrymme beretts åt kosten inom grundexamen. Min förhoppning är även att detta studieområde skall bli attraktivt inom forskarutbildningen. Innan vi vågat satsa på större undersökningsprojekt har vi utfört vissa mindre explorativa studier med metodisk inriktning.

Tidsdimensionen

Den äldre etnologin var liksom flera andra vetenskaper i stor utsträckning inriktad på *genetiska frågor* och en följd härav var att uppmärksamheten koncentrerades på relikter och survivals. Man jämförde nutid med forntid på grundval av verkliga eller förmenta likheter. Den tyske etnologen Günter Wiegmann har karakteriserat denna metod som "ein Kopfsprung in die Uhrzeit",² en djärv, men farlig metod. Idag överlämnar vi helst frågorna om den förhistoriska maten åt arkeologer och paleobotaniker som arbetar med synkront material: matfynd i mossar, avtryck i lerkärl, analys av tarminnehåll och boplatzfynd, övertygade om att vi på detta sätt får en säkrare kunskap än genom de slutledningar vi kan göra på grundval av det recenta materialet.

Ledtråden för den etnologiska rekonstruktionen inom den äldre forskningen utgjorde formkriteriet. Det enkla måste vara äldre än det sammansatta. En sådan *typologisk metod* har även senare tillgripits. Ingenting hindrar att utvecklingen kan ha förlöpt på detta sätt, men det finns all anledning att varna för en sådan evolutionistisk tumregel. En studie av den nyutnämnde professorn i materiell folkkultur vid Köpenhamns universitet Bjarne Stoklund om

¹ Föreläsning vid Erstes internationales Symposium für ethnologische Nahrungsforschung i Lund den 22 augusti 1970.

² G. Wiegmann, Alltags- und Festspeisen. Wandel und gegenwärtige Stellung (Marburg 1967) s. 9.

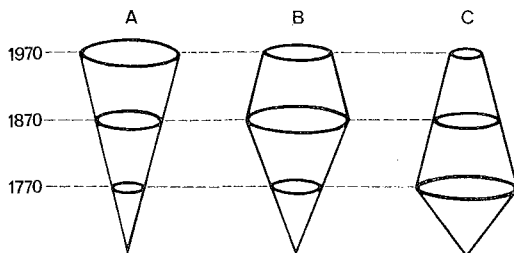
brödet på ön Läsö i Kattegat har intresse i detta sammanhang. Stoklund omtalar att man här ännu minns hur man tidigare åt ett primitivt färsbröd, som bakades i torvaskan på den öppna härden. Etnografiska paralleller erbjöd bl. a. Färöarna, där brödkulturen tidigare uteslutande har varit baserad på sådana askbakade bröd. Även andra ålderdomliga drag på Läsö som sammanhänger med brödbakningen skulle till synes göra det möjligt att teckna "en smuk kulturhistorisk utvecklingslinje fra den primitive brødkultur frem til den nyere tids syrede, ovnbagte rugbrød". Men när Stoklund penetrerade det arkivaliska materialet från 1600-talet fann han att man då hade en betydligt mera utvecklad brödkultur. Förändringen sammanhängande med en allmän ekonomisk och kulturell utarmning i sandflyktens spår.³ En sådan förändring är ju välbekant ifrån mera kortvariga kris-tider i senare tid. Detta inskärper vikten av att inarbeta *kontinuitetskriteriet* i vår historisk-etnologiska metodik. Tiden är ett kontinuum. Den statiska uppfattningen av tidsdimensionen som lockade till "Kopfsprung in die Uhrzeit" måste ersättas med en dynamisk.

Karakteristiskt för matforskningen liksom annan etnologisk forskning är emellertid att man med iver gripit tag just i de äldsta kvardröjande dragen, fastän dessa förvandlats till perifera fenomen medan en rad nya spelar en väsentligt större roll. Jag vill alltså framhålla vikten av att man i större utsträckning än hittills griper sig an nytillskotten i matkulturen, både de halvgamla och de helt färska. Tysk forskning har i detta fall varit djärvare, måhända därför att man inte varit besvärad av någon tyngande forskningstradition inom den

³ B. Stoklund, *Læsøboerne og det daglige brød* (Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1969).

materiella kultursektorn.

Oavsett om vi griper oss an uråldriga, halvgamla eller nya studieobjekt är det emellertid av vikt att det sker metodiskt. I möjligaste mån bör man utgå från *en fast materialbas*. Var finner vi denna fasta baslinje: i nutiden, i det äldre nutidsmaterialet eller i det arkivaliska materialet? Här gäller regeln om metodens anpassning efter materialet. Man måste lägga snittet där man har det bästa utgångsläget. I min undervisning brukar jag skissera tre modeller som kan döpas till A) observations- eller enkätmodellen, B) traditions- eller upp-teckningsmodellen, C) den historiska modellen eller arkivaliemodellen:

Modellerna har ordnats i en fallande skala ifrån en säker utgångspunkt i observation och utfrågning om levande praxis (A) över utfrågning om äldre i huvudsak avlagd praxis (B) till en analys av arkivaliska källor (C), där arbetsmöjligheterna begränsas av det befintliga materialets räckvidd.

Endast då en företeelse kan observeras i funktion är den gripbar från alla håll. I modell A behöver man ej räkna med minnesförluster och de felkällor som trots allt är förknippade med traditionsuppteckning. I formulär rörande kyrklig sed 1968, vilka utsänts till prästerna i samtliga svenska församlingar från Kyrkohistoriska arkivet i Lund har vi sålunda efterfrågat bl. a. bruket att dricka den dödes skål vid begravn-

ningar liksom förekomsten av begravningskringlor och begravningskarameller. Om några år har vi möjlighet att återkomma och studera företeelserna på nytt i samma församlingar och se vad som hänt. Fördelen med studier av seder på församlingsnivå är att man kan arbeta med ett praktiskt taget fullständigt material, medan svaren å andra sidan innehållsmässigt vanligen är begränsade till ett enkelt "ja" eller "nej" eller ett "ofta", "sällan", "aldrig". Grundfrågelistan kan emellertid följas upp med utförligare specialfrågor som då blott behöver besvaras från "positiva" församlingar. Då man i fältet kan dokumentera arbetsprocesser, studera funktionssammanhang och ställa frågor med utgångspunkt från skeendet blir källmaterialet ännu mångsidigare. Redan Linné pekade på den egna observationens betydelse i sin instruktion för resande naturforskare. Då och där sådan fältforskning är möjlig utgör den en mycket angelägen uppgift.

Ofta är det givande att *kombinera modell A och B* dvs. att lägga två tidssnitt, varvid man dock måste vara medveten om att materialen aldrig är fullt jämförbara, därför att det äldre merendels är ofullständigare än det nutida. Att man med dylika dubbelsnitt kan få fram intressanta resultat visar Göran Norsanders vid Lundasymposiet framlagda studie av sillsoppan, vari han följt maträttens regression och visar hur denna tidigast sätter in i de perifera områdena medan matvanan håller sig bäst intakt i centralområdena.⁴ Att på detta sätt arbeta med dubbla tidssnitt ger även med ett begränsat tidsperspektiv en dynamisk bild istället för en statisk.

Ofta blir emellertid *modell B* en normalmodell för etnologen, därför att de före-

teelser han studerar är så upplösta eller omvandlade i nutidsskedet, att man inte får något fast grepp om dem. Analysen av folkliivsarkivens materialsamlingar är likväl ofta så pass givande i förening med dialektarkivens ordbelägg, att man t. ex. kan få en god bild av utbredningsområdena på grund härav. Åke Campbells brödkartor bygger sålunda på dylikt material och avser att belysa 1880-talets allmogebrod.⁵

Man bör emellertid vara försiktig vid användningen av traditionsuppteckningarna eftersom dessa inte alltid utgör ett så homogent material att de kan anses representera en enhetlig tidslinje. Brita Egardt har särskilt framhållit detta.⁶ Negativa belägg inom ett område behöver således inte betyda att företeelsen saknats, utan kan bero på att uppteckningarna gjorts vid ett senare tillfälle än där man har positiva uppgifter. Är uppteckningsmaterialet rikt kan kanske enbart detta material tidsskiktas.

Vid tillgång till ett fylligare historiskt källmaterial — *modell C* — i form av bouppteckningar, räkenskaper, kosthållslistor, tidningsannonser m. m. är det möjligt, att den bästa baslinjen ligger relativt långt tillbaka i tiden, medan källsituationen längre fram försämras. Med hjälp av bouppteckningar kan man under lyckliga omständigheter göra en hel serie tidsskikt som rentav tillåter rekonstruktion av äldre innovationsförlopp. Den systematiska avskriftssamling av bouppteckningar på Folkliivsarkivet som Sigfrid Svensson lät lägga upp har visat sig mycket användbar för provundersökningar

⁵ Å. Campbell, Äldre svensk brödkultur i belysning av 1880-talets allmogebrod (Svenska landsmål och svenskt folkliiv 66—67, 1943—1944).

⁶ B. Egardt, Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar (1962) s. 112 ff.

⁴ G. Norsander, Heringssuppe. Zum ethnologischen Aspekt eines Gerichtes (stencil 1970).

t. ex. rörande kärl och redskap för matlagning och servering.⁷

Även ett enda tidssnitt baserat på ett tillräckligt historiskt material kan få karaktär av en flerdimensionell projektion om man redovisar materialet frekvensmässigt. En av mig utarbetad karta över stenkaksjärn i bouppteckningarna (Rig 1966 s. 6) gjorde det möjligt att härleda spridningscentrum för detta köksredskap.

Framhävandet av fasta materialbaser innebär inte ett undervärderande av *de mera sporadiska historiska notiserna*. Väl har alltför mycken etnologisk forskning haft karaktär av notisforskning. Men i kombination med en fast materialbas får även notisen ett ökat värde och kan rentav få bevisvärde. Form- och variationsrikedomen i det folkliga materialet är nämligen så stor att en pusselbit ofta bara passar på ett ställe. De äldre notiserna kan därigenom belysa det yngre rikhaltigare materialet och detta sätter in dem i deras sammanhang.

Rumsdimensionen

Etnologens uppmärksamhet är riktad på olikheterna eller kulturvariationerna. Dessa upptäcks inte minst av deltagaren i ett matsymposium i ett främmande land, som tvingas äta dess barbariska kost.^{7a} I den etnologiska forskningen nöjer vi oss emellertid inte med enstaka iakttagelser utan behöver ett så omfattande material att det tillåter kartering. Karteringen är inte bara en redovisningsform utan en arbetsmetod som

hjälp oss att avslöja lakuner i vårt material och att ställa frågor.

Merendels låter vi kartan blott redovisa utbredning. Sådana kartor ger emellertid ofta en förenklad, stundom rentav missvisande bild av verkligheten och jag finner det önskvärt att vi liksom kulturgeograferna i större utsträckning vinnlägger oss om att även låta kartan visa en täthetsbild. Därigenom får den en helt annan kvalitet. Jag skall lämna tre exempel härpå, som tillika visar olika sätt att insamla material.

I en mycket spridd *veckotidning* med betoning på hem och hushåll (ICA-Kuriren) införde Folklivsarkivet 1965 ett antal frågor om bruket att koka kaffe på pumpa eller glaskula. De inkomna 261 svaren kartlades av Birgitta Klarström, som med olika tecken särskiljde om metoden var allmän, vanlig eller enstaka. Teckenkoncentrationen till sydöstra Småland, Blekinge och nordöstra Skåne var påfallande. Inom detta centralområde urskiljdes även metodens tätfrekvens, medan de enstaka beläggen fanns i periferin. Kaffekulorna har endast försålts genom s. k. glasförare från de småländska glasbruken och det är uppenbart att det är därifrån pumpkokningsmetoden emanerar. Men det intressanta är att Klarström även kunnat konstatera en skillnad i inställningen till kaffelagningsmetoden och i praxis inom respektive utom huvudområdet. Inom detta ansågs metoden vara enkel, billig och relativt riskfri och brukades vid alla tillfällen av alla kategorier. Utanför huvudområdet däremot betraktades metoden som en riskfylld, omständlig procedur, som användes mest i festliga sammanhang av övervägande "fint" folk.

Birgitta Klarström framhåller vidare, att överensstämmelsen mellan metodens huvudområde och glasbruksområdet ej är fullständig. Hon tillskriver detta vad man

⁷ Som exempel härpå se J. Gerber, Silver i svenska bondehem (Kulturens årsbok 1966); U. Larsson, Trä- och hornscedar i skånska bouppteckningar (stencil 1967, LUF A 2393); K. Arcadius, Några köksutensilier i skånska prästgårdar under 1700-talet (stencil 1967, LUF A 2589).

^{7a} Jfr M. Rehnberg, Vad skall vi göra med de blanka gevär (1967), s. 55 f.

skulle kunna kalla det självklarar roll.⁸ Åtskilliga luckor på kartan inom huvudområdet beror således ej på att metoden sakens utan att man ej ansett det vara någon mening att meddela vad som betraktades som allmänt känt. Sådana felkällor i material som tillkommit genom spontan respons minskar dock sannolikt i den mån företeelsen börjat få det ovanligas men ändå välbekantas nostalgiska skimmer.

Den andra studien gäller långkål, en julrätt bestående av kokt och därefter upprästat grönkål vilken åts till fläsk, kött och korv.⁹ Insamlingen skedde denna gång med hjälp av en kort frågelista införd i *dagstidningar* i södra Sverige. I motsats till den ovan omtalade kartan där varje belägg markerades med särskilda symboler angavs här vid karteringen antalet svar per ort med proportionella tecken.

Medan de traditionella etnologiska punktkartorna merendels enbart redovisar landsbygdsföreteelser var det möjligt att med tidningarna nå såväl stads- som landsortsbefolkningen. I själva verket låg den högsta frekvensen för långkålen just i några städer. Kartan visade en kombinerad utbrednings- och frekvensbild. Den gav oss inga absoluta mått men väl relativa, eftersom det är uppenbart att svarsantalet speglar maträttens frekvens. En jämförelse med äldre historiska notiser visar att dessa hänför sig just till centralområdet. Av största betydelse var det att svaren gjorde det möjligt att särskilja uppgifter som blott avsåg familjesed från dem som angav att maträtten ifråga var allmän i bygden. De förra visade sig — utom i ett enda fall — bero på att man vid utflyttning medfört denna

rätt från trakter där långkålen hörde till de lokala kostvanorna.

Gentemot användande av tidningarna som insamlingskanaler kan invändas att de har växlande upplagor och spridningsregioner. Därest en enda tidning använts hade bilden kanske speglat tidningens spridningsområde snarare än kostvanans, men genom att de olika tidningarnas spridningsområden täcker varandra så kunde detta undvikas. Dock kanske inte helt. En jämförelse med annat material visade att det fanns åtminstone en liten dödvinkel som ej blivit intäckt genom tidningssvaren. Försöket manar emellertid till efterföljd. Det är ju inte så ofta man har möjlighet att sprida en frågelista i hundratusentals exemplar.

Det lockade mig emellertid att söka eliminera även de felkällor som tidningarnas spridning och olika sätt att slå upp frågelistorna kunde medföra. En bättre möjlighet vore kanske att pröva *radion som insamlingsmedium* eftersom man därigenom i princip skulle kunna nå ut till varje hem. Muntligt framställda frågor kan dock lättare missförstås än dem man läser i en tidning. Jag ansåg det bäst att begränsa mig till en enda, ganska allmänt hållen fråga, vald med viss omsorg. Denna borde gälla en enkel rätt med ett något så när entydigt namn. Jag bad radiolyssnarna berätta om vad de visste om drickablandning, en traditionell dryck bestående av kall dricka och sötmjolk i ungefär lika proportioner. Frågan infogades i en intervju i programserien *Forskning och teknik*. Inalles inkom under de närmaste dagarna omkring 250 svar, av vilka några fick bortsällas då de var anonyma eller utan proveniensuppgift. I en del fall kunde kompletteringar göras brevlades eller per telefon.

Svaren gav en omedelbar påminnelse om att vi har en rörlig befolkning i dagens Sve-

⁸ B. Klarström, *Kaffekulan och kulekaffet* (Kronobergsboken 1967).

⁹ N.-A. Bringéus, *Långkål* (Mat och miljö, 1970).

rige och att flyttningen från en ort till en annan såväl kan medföra att man bortlägger en traditionell maträtt och blott bevarar den i minnet, som att man tar den med sig. Min avsikt var i detta fallet att undersöka drickablandningen som lokal kostvana och det var därför olämpligt att kartera sagesmännens nuvarande bostadsorter. Istället karterades de orter varifrån de genom egen erfarenhet kände bruket av drickablandning. Därvid markerades liksom i föregående undersökning antalet svar per församling med proportionella tecken. Svaren visade en jämn fördelning utan större vita fläckar och gav en skarp bild av utbredningen i lyssnargenerationens mannaminne. Drickablandningen hade en sammanhängande utbredning med centrum i Skåne och södra Halland och vissa utlöpare i angränsande landskap.

Eftersom den efterfrågade drycken hade ett entydigt namn och varit mycket allmän inom utbredningsområdet kunde det löna sig att även kartera *Landsmålsarkivets i Lund belägg* för ordet drickablandning. Dessa har ej inkommit genom systematisk utfrågning utan exciperats ur dialektuppteckningar såsom ord tillhörande det gängse ordförrådet. Beläggen utlades på en karta och överensstämelsen med den tidigare kartbilden var slående. Eftersom dialektmaterialet redan fanns kan man kanske tycka att radioenkäten var onödig. Det bör då framhållas rent principiellt att det är ytterst värdefullt om man på detta sätt kan kontrollera ett resultat med ett annat material. I detta fallet ett material som sammanbragts under en nästan sekellång insamlingsperiod med ett material som inkommit under loppet av ett par veckor. I alltför liten grad har man inom etnologin eftersträvat kontrollmetoder.

En fortsatt jämförelse visar emellertid

att svaren på radiofrågan har en helt annan innehållsrikedom än ordbeläggen och ger en rad infallsvinklar. Om vi enbart håller oss till utbredningsbilden finner vi att radioenkäten även täcker städerna, medan dialektarkivens material nästan uteslutande gäller landsbygden. Framförallt utgör radiosvaren en representativ återspelning av undersökningsområdets befolkningsunderlag. Det finns ett inre hierarkiskt system i kartbeläggen. Det är som sig bör att de större tätorterna är representerade med svar. Från vilken landsortsförsamling inom t. ex. ett härad man dessutom får svar beror däremot på slumpen. Ett sådant rättvisande beläggspunktfält saknar som regel de äldre utbredningskartorna. De lider även ofta av skönhetsfel i form av ojämn insamling kanske beroende på upptecknarnas förklarliga lust att söka sig till smultronställen! Eller — vilket är det vanligaste — de återspeglar de insamlande institutionernas Ortsmeddelarnät eller verksamhetsområden. — Likväl är troligen inte heller svaren på radiofrågan fria från vissa missvisningar låt vara att de ej påverkade kartbilden. Att de äldre lyssnarna är överrepresenterade i materialet är alldeles klart. Detta för oss in på metodiska problem som sammanhänger med nästa punkt i min framställning.

Den sociala dimensionen

Den äldre etnologin var huvudsakligen inriktad på utforskningen av den förindustriella allmogekulturen. Denna var en starkt ekologiskt anpassad enhetskultur. De meddelare som knöts till institutionerna kallades ofta Ortsmeddelare och var kunniga män och kvinnor som villigt gav upplysningar om "de lokale forhold": så och så gör man här och därmed nog. Men i dag är

situationen en annan. Vi lever i ett pluralistiskt samhälle där var och en inom vissa gränser kan göra som han vill. Vem vågar nu stå upp och säga att i den här socknen gör vi så och så. I varje fall har vi svårt att sätta tilltro till en sådan sagesman. Vi får istället nöja oss med att fråga: Hur gör ni i ert hushåll, eller i er familj? Redan detta kan kräva ett differentierat svar om far äter gröt, mor filmjolk och barnen föredrar cornflakes till frukost. Det är således tydligt, att vi även måste beakta den sociala situationen, vilket åtminstone för matforskningens vidkommande hittills skett i mycket liten utsträckning. Men frågan är om vi därvid blott kan tillämpa sociologernas socialgruppsstratificering eller om vi bör söka andra vägar.

I en provundersökning om matvanorna i det franska samhället Rouvray utanför Paris i maj 1968 utförd genom personliga intervjuer av Renée Valeri, ställdes matvanorna i relation till hushållningstypen. Valeri särskilde fyra befolkningskategorier: a) bönder som köper ett minimum av mat, b) bönder som köper en stor del, c) bybor som producerar en del av sin mat, d) bybor som måste köpa allt. Av särskilt intresse var det att uppmärksamma i vad mån man ännu levde i slutet hushållning eller självhushållning och återverkningarna härav på de dagliga kostvanorna.¹⁰

I Sverige är självhushållningens tid för längesedan förbi. Men detta innebär inte att kosthållet skulle vara likformat. Lisbeth Cardell har lagt upp en undersökning av de sociala variationerna i sederna vid årets högtider, däribland även matsederna. Undersökningen genomfördes i Malmö där 150 informanter utvaldes ur tre sociala

skikt: I läkare och tandläkare, II folkskollärare, III fabriksarbetare. Grupperna, som således även är yrkesgrupper, uppdelades i sin tur i en äldre och en yngre ålderskategori. Materialet belyser förhållandena vid tre tidpunkter: a) nutidsläget, b) läget i de yngre informanternas barndomshem omkring 1930 och c) läget i de äldre informanternas barndomshem omkring 1900. Författaren avsåg därigenom att föra in en etnologisk problemställning i sin undersökning, nämligen traditionsstabiliteten. Föreligger skillnader i traditionshänsenande mellan socialgrupperna och inom dessa?¹¹

Medan Cardell i sin ännu ej slutförda undersökning, som är upplagd för databehandling använder bl. a. högtidsmaten som indikator vid sitt studium av traditionsstabiliteten, ett principiellt etnologiskt problem, har Anders Hammer och jag själv begagnat delar av malmömaterialet av primärt intresse för maten.¹²

Ur källkritisk synpunkt utgör uppgifterna om de samtida matvanorna det säkraste underlaget medan jämförelsen med förhållandena i informanternas barndomshem försvåras bl. a. därav att det skett en viss ståndscirkulation. Om vi håller oss till förhållandena vid undersökningstillfället 1963 visar det sig, att det finns mer eller mindre markanta sociala skillnader ifråga om samtliga undersökta rätter utom julkinkan, som förekom i alla hem. Flera rätter visar en social trend. Här några exempel på a) fallande b) stigande skala (siffrorna har avrundats till jämna %):

¹¹ L. Cardell, Studie i traditionsstabilitet. Års-högtidsfirande hos olika ålders- och yrkesgrupper i Malmö (stencil 1969, LUF A 2788).

¹² A. Hammer, Julmat i Malmö (stencil 1969, LUF A 2749); N.-A. Bringéus i not 9 a. a.

¹⁰ R. Valeri, Hushållningstyper och matvanor. Rouvray 1968 (manuskript 1968, LUF A 3013).

Socialgrupp	I	II	III
a) Mandelmusslor	83	72	68
Sillsalat	70	62	45
Speciell julkorv	69	67	47
Rödkål	65	55	22
Dopp i grytan	51	30	30
b) Sylta med rödbetor	88	90	96
Brunkål	43	68	90
Fläsk med rödbetor	16	46	80
Ris à la Malta	47	62	68

För att närmare klarlägga orsakerna till dessa sociala skillnader måste varje rätt undersökas särskilt ur olika synpunkter. Uppenbart är att det i de lägre socialgrupperna finns en viss förkärlek för kaloririk mat. Men även matens karaktär av traditionell respektive nyhetspräglad rätt kan inverka på dess plats på den sociala rangskalan. En jämförelse med förhållandena i informanternas barndomshem styrker denna uppfattning.

Det är möjligt att vi bör fortsätta med sådana hårt styrda undersökningar som kan databehandlas. Därigenom öppnas möjligheter att finna dolda samband mellan olika variabler som ej kan upptäckas vid manuell analys. Likväl är jag övertygad om att mjukdataundersökningar har bestämda fördelar t. o. m. om de är så löst formade som undersökningen om drickablandningen. I hårt styrda undersökningar får vi svar på våra frågor men ej mer. Med mjuka undersökningsmetoder får vi däremot inblickar i nya sammanhang beroende på informanternas skiftande erfarenhet.

Maten som kulturarv

Traditionsstabiliteten i vårt kosthåll framträder tydligast i högtidsmaten. Lutfisken på julbordet är kanske det bästa exemplet. Utan tvekan måste den sättas i samband med medeltida fastepraxis, vilket är desto intressantare som en ny inställning till fas-

tans roll följde i reformationens spår. När det gäller att undersöka maten som kulturarv fordras det emellertid andra metoder än de frekvensmässiga. Både lutfisken och gröten är sålunda väl integrerade i svenskt kosthåll, trots att de i de flesta familjer bara förekommer om julen.

En möjlighet att utröna kulturarvets roll är att se i vad mån en kostvana kan överleva ett radikalt miljöbyte. Phebe Fjellström har i en nyutkommen undersökning om en skandinavisk bosättning i Californien visat att medan assimilationen skett i nästan alla avseenden så har invandrarättlingarna ännu i våra dagar bibehållit hemlandets julmat.¹³ Våra matvanor är således inte bara styrda i sidled, socialt, utan även i djupled, traditionellt. Vi talar ofta om att insupa något med modersmjölken. Vad vi främst insuper är dock — mjölken. Ifråga om matvanorna är vi i hög grad präglade av vår barndoms- och uppväxtmiljö.

Maten som kulturarv kan med fördel studeras genom undersökningar av invandrararnas matvanor. På Folkliksarkivet i Lund har vi under våren 1970 gjort ett försök att studera vissa inflyttade arbetargrupperns anpassning till svenska förhållanden.¹⁴ Undersökningen gjordes i Olofströms industrisamhälle i Blekinge och omfattade dels balter, dels ungrare. Till skillnad från malmöundersökningen, som skedde med frågeformulär utsända per post, utfördes olofströmsundersökningen med hjälp av fråge-

¹³ Ph. Fjellström, Swedish-American colonization in the San Joaquin valley in California. A study of the acculturation and assimilation of an immigrant group (1970) s. 131.

¹⁴ G. Bonis, M. L. Fredborn, Chr. Nordström, A.-Chr. Simonsson, Kostvanor bland balter och ungrare i Olofström (stencil 1970, LUF A 3019). Initiativet till undersökningen togs av arkivarie Å. Werdenfels och i planeringen och genomförandet deltog K. Arcadius och E. Kjerström.

listor som ifylldes av studenter vid personliga intervjuer.

Medan malmöundersökningen endast omfattade familjer med sammanlevande makar omfattade olofströmsundersökningen dels familjer, dels ensamstående i avsikt att undersöka bl. a. denna variabels betydelse för matvanorna. Oblandade respektive blandade äktenskap, barnfamiljer, högtids- respektive vardagsmat samt skilda baltiska respektive ungerska matförhållanden i hemlandet och dessas likhet respektive olikhet med de svenska gjorde ytterligare en bakgrund för tolkningen av materialet.

I många fall var de valda variablerna klart utslagsgivande, även om undersökningens resultat ej får generaliseras. En svårighet vid jämförelsen mellan de två invandrargrupperna var att balterna vistades i Sverige i 25 år medan ungrarna blott varit här i ett tiotal år. Balternas större anpassning till svenska matvanor skulle således delvis kunna bero på att de hunnit bli bättre integrerade i kulturmiljön, liksom att hemlandets mat i vissa fall mera påminde om den svenska.

Många förhållanden kan ha påverkat utvecklingen i den ena eller andra riktningen bl. a. tillgången på råmaterial. I den mån sådana faktorer kan elimineras blir indikatorm av större värde. Bruket att äta soppa som förrätt respektive som ensamrätt är en oberoende variabel. De invandrande ungrarna visade sig såväl som familjemedlemmar som ensamstående i stor utsträckning ha bibehållit hemlandsvanan att äta soppa som förrätt, vilket endast sällan förekommer i svenska hem. Även sådana rätter som fanns i utflyttningslandet men saknas i invandrarlandet är lämpliga undersökningsobjekt. Praktiskt taget samtliga ungrare och balter var vana att äta surkål, en rätt som inte hör till det svenska kosthåll.

Även i detta fall bibehölls bruket i stor utsträckning. Ungefär likartat är förhållandet med kvarken (en ostmassa som tillverkas av sur mjölk som långsamt hettas upp, varefter vasslan frånsilas). Rätten har varit allmän både i Baltikum och i Ungern, men ej i Sverige. I stor utsträckning tillverkas kvark fortfarande i hemmet av inflyttarna, framförallt ungrarna.

Undersökningen i Olofström borde i framtiden uppföljas så att man därigenom i ett längre tidsperspektiv kan få veta vilka rätter som kommer att fortleva och vilka som efter hand utsällas.

Maten som kulturlån

En av orsakerna till att såväl surkål som kvark i så stor utsträckning bibehållits i ungrarnas och balternas kosthåll är att dessa rätter numera kan köpas färdiglagade. Den hemlagade surkålen kunde ersättas med en fullgod konserv. Industriell kvarktillverkning började i Sverige 1957 som en direkt följd av uttalade önskemål från vissa invandrargrupper. De första åren såldes den huvudsakligen i hälsokostaffärer, men idag tillverkas kvark på fyra mejerier och årskonsumtionen är ungefär 200 ton.

Huruvida kvarken och surkålen kommer att införlivas även i svenskt kosthåll får framtiden utvisa. De nya rätter som kommit till vårt land med invandrarna utgör under alla omständigheter särskilt intressanta studieobjekt då deras spridning kan följas från begynnelsen. Ifråga om det baltiska och finska brödet torde det redan vara uppenbart att en påverkan håller på att ske på den svenska brödkonsumtionen. En inventering som företagits av Nordiska museet av brödsortiment i stockholmsaffärer visade ett påfallande stort inslag av baltiskt

bröd.¹⁵ Balter har även satt upp bagerier i Sverige. Anledningen till att just brödet haft sådan framgång beror uppenbarligen på att man har behov av omväxling mot det söta svenska brödet. Olofströmsundersökningen visar att såväl balter som ungre har haft mycket svårt att fördrå detta, med undantag av knäckebröd och franskröd som man i förhållandevis stor utsträckning accepterat.

Det nödvändiga tidsperspektivet på maten som kulturlån äger vi ifråga om andra rätter. Gösta Berg har sålunda påvisat äldre främmande inslag i gotländskt kosthåll såsom piroger och strandkål. Hans undersökning visar principiellt vikten av att man genomforskar en avgränsad region med avseende på kulturlån inom kosten.¹⁶ Liksom de gotländska exemplen torde också flera andra blott ha fått en begränsad spridning. Nävgröten eller motti (som fått sitt namn därav att den var så mjölkhard att man tog bitar av den och åt med handen) har sålunda förblivit begränsad till mellersta Sveriges finnbygder, dit den en gång kommit med invandrade finnar. Invandrarminoriteternas roll som kulturförmedlare såväl i äldre tid som i våra dagar bör således ej underskattas vilket man tidigare varit benägen att göra. En vida större betydelse har likväl de kulturlån fått som kommit från kontinenten med stora internationella kulturströmmar såsom nya brösdesslag och nya brödtyper, potatisen, kaffet, teet och sockret. Spridningsprocessen kan i sådana fall blott i huvuddrag rekonstrueras men istället borde desto större intresse nedläggas på studiet av hur dylika kulturlån införlivats och anpassats i den nya kultur-

¹⁵ B. Grape, *Bröd i Stockholm 1964* (Fataburen 1965).

¹⁶ G. Berg, *Piroggen und andere Fremdeinschläge älterer gotländischer Kost* (Acta Visbyensia 2, 1966. Även i *Mat och miljö*, 1970).

miljön. Wiegelmann har på tyskt område belyst det intressanta fenomen som kulturnyheternas inpassning i måltidshierarkin innebär.¹⁷ Vi saknar motsvarande undersökningar hos oss.

Hjälper oss de ekonomiska historikerna med att i stort undersöka import av livsmedlen blir det alltså etnologernas uppgift att belysa hur själva upptagningsprocessen sker. Därvid torde mikroundersökningar ge väl så värdefulla resultat som makroundersökningar. Innovationsförloppet känner vi numera i stora drag genom kulturgeografiska undersökningar och matvanorna torde följa samma spridningsvägar som andra företeelser. Ju längre fram i tiden vi kommer desto mindre roll spelar den ekologiska anpassningen tack vare den moderna transport- och konserveringstekniken. Andra faktorer såsom marknadsföringen ökar i betydelse. Men denna å sin sida anpassas — med hjälp av ordercentralernas dataregistrering — kontinuerligt till konsumtionen. Genom sitt val bland de salubjudna alternativen har konsumenten fortfarande stor betydelse för kostvanornas utformning. Ett belysande exempel har Harald Hvarfner nyligen lämnat. Han pekar på hur snabbköpsaffärerna i Haparanda säljer gula ärtor medan man säljer gröna ärtor av samma märke i Torneå på andra sidan riksgränsen. Fabriken har anpassat sig efter skiftande, traditionsbetingade konsumtionsvanor.¹⁸ Etnologens intresse för kostvanorna upphör således inte med den fabriks-tillverkade maten. Hans studium förskjuts däremot från produktionsidan till konsumtionsidan.

Sett som ett helt utgör maten ett kom-

¹⁷ G. Wiegelmann, i not 2 a. a. s. 212 ff., 221 ff., 237 f., 241 ff.

¹⁸ H. Hvarfner, *Östligt och västligt från söder till norr* (Mat och miljö, 1970).

plex av arv och lån som anpassats efter ekologiska faktorer liksom efter social struktur, teknisk utveckling och rådande värderingar. I vissa fall fordras ett nedbrytande av tusenåriga fördomar för att nya rätter skall upptagas. Men sedan väl motståndet brutits så ändras även smaken.

Forskningsuppgifter

Inom etnologin skiljer vi på tematiska och regionala studier. Man kan sålunda antingen studera en enskild maträtt eller ett kostkomplex: maten i ett land, en provins, en by, en familj. Vilken undersökningstyp man väljer beror givetvis på vilka problem man vill belysa. När Wilhelm Mannhardt tackade Hylltén-Cavallius för boken om Wärend och wirdarne framhöll han värdet att få en bygd studerad ur olika synvinklar men stack inte under stol med att han ansåg det vara en finare vetenskap att studera enskilda kulturelement ur komparativ synpunkt. Självfallet måste det te sig så för en forskare som primärt var inriktad på frågor om ursprung och spridning. Idag tycks värderingarna vara de motsatta. För egen del har jag svårt att anlägga värdesynpunkter på olika metoder lika lite som på valet av bländare vid fotografering. I ena fallet åsyftar man att få stort skärpedjup, i andra fallet önskar man inget skärpedjup alls. Filmtekniken erbjuder en kombination av dessa möjligheter och en sådan kombination är synnerligen önskvärd också inom etnologisk forskning.

Jag anser det värdefullt om man i framtida forskning rörande kosthållet i större utsträckning än hittills *kombinerade makro- och mikroundersökningar*. Vi kan inte undvara de stora komparativa undersökningarna. Vi måste vidga våra karteringar internationellt. Vi behöver alla de basfakta vi kan få av statistiker och kulturgeo-

grafer. Men makroundersökningar ger oss likväl ofta blott ett grovt raster, antingen vissa basfakta eller lösrykta detaljfakta. Vi behöver därför i form av mikroundersökningar söka svar på en rad frågor inte minst belysande förändring, struktur och integration. Av stor vikt är det att sådana mikroundersökningar utföres där de kan vara forskningen till störst gagn, t. ex. i samhällen med en rik social skiktning, i invandrarsamhällen med skilda folkelement, i gränsområden, i isolat likväl som i orter som visar benägenhet för snabb nyhetsupptagning. Inte minst viktigt är det att sådana mikroundersökningar utföres på ett par tre olika platser för inbördes jämförelse.

Vi behöver en *kombination av elementundersökningar och studier av kostkomplex*. Det är ofrånkomligt att frågor rörande spridning, utbredning och förändring bäst belyses genom studier av enskilda rätter. Men varje sådan undersökning ställer nya problem och kräver nya undersökningar, därför att de enskilda rätterna i allmänhet är delar av komplex. Med komplex kan avses samtliga rätter i ett område med deras dags-, vecko- och årtidsväxling. Men man kan med kostkomplex även avse vissa kostgrupper t. ex. sillrätter, mjölkkrätter, eller kålrätter. Undersökningen av långkålen tvingade mig att även beakta övriga kålrätter, eljest skulle det varit omöjligt att få ett grepp om den kostvana som jag tagit upp till behandling. Kostkomplexen kan ibland skiktas vertikalt, så att man kan urskilja den kronologiska lagerföljden, ibland horisontalt så att man ser hur den ena rätten kompletterar den andra inom ett område eller socialt varvid en rätt motsvaras av en annan i olika skikt. Därtill kommer de intressanta blandformerna.

Vi behöver en *kombination av hård-*

och mjukdataforskning. Vi kan inte undvara det skelett av statistiska fakta som antyder utvecklingslinjer och ger oss mått. En ökad bearbetning av kvantifierbart arkivaliskt material bör t. ex. ge oss en bättre kunskapsgrund om äldre kostvanor. Men önskvärt vore om vi kunde få dylika fakta i samarbete med ekonomiska historiker, som har en större skicklighet att behandla sådant material. Etnologens kvalitativa upplysningar erhållna t. ex. genom deltagarobservation eller uppteckning förblir emellertid de nycklar vi även framgent måste använda.

Vi måste tränga djupare in i kostvanornas funktionssammanhang. Ett exempel: kännedomen om bruket att soppa sönder de hårda bröden och förtära dem uppblöta i mjölk, dricka eller annan vätska avvisar som Alfa Olsson framhållit den allmänna föreställningen om det hårda brödets betydelse för våra förfäders tänder som varan-

de helt grundlös.¹⁹ Vi måste också tränga in i de psykologiska och socialhistoriska sammanhang där matens funktion ligger mera på prestigeplanet och umgängesplanet än på det fysiska, att mäta.²⁰

Studiet av den folkliga empirin torde kunna öppna förståelsen för hemligheter inom kosten — t. ex. antiscorbutiska födoämnen — av grundläggande betydelse för folkhälsan i äldre tid. Men samtidigt torde *samarbete med näringsfysiologer* visa att folklig praxis också kunnat botten i en bristande eller felaktig föreställning om orsak och verkan. I ett sådant samarbete bör resultat stå att vinna både för den historiskt orienterade forskningen och för den forskning som främst är inriktad på dagens och framtidens kostproblem.

¹⁹ A. Olsson, Om allmogens kosthåll. Studier med utgångspunkt från nordiska matvanor (1958) s. 103.

²⁰ Jfr. N.-A. Bringéus, Människan, maten och miljön (Mat och miljö, 1970).

Summary *Problems and methods in ethnological food research*

Illustrated by recent Swedish investigations

When processing older material we must suit the method to the material. In food research, however, it is both necessary and possible to collect new material. It thereby becomes possible to some extent to suit the material to the problem and the method. The investigations reported here, which were mainly carried out at the Institute of Ethnology in Lund, may best be described as minor experiments in preparation for larger investigations.

Ethnological nutritional research has concentrated too much on the study of relics and survivals instead of the new contributions which play a much more central role in modern society. No matter whether we study old or new phenomena it is important to have a *fixed material basis*. This must suit itself to the material and may be situated A) in today (observation or inquiry model), B) in yesterday (tradition or chronicling model) or C) in the past (the historical or archival model). Model A is the most reliable since a phenomenon can only be studied from all aspects in the present. One does not have to reckon here with lapses of memory and

those sources of error which, in spite of everything, are inherent in the recording of tradition. Model B is an ethnological method which is normally used when the phenomenon can no longer be studied in life and there is no archival material. Model C may be used, for example, when there are inventories available as a starting point. One can then in some cases make studies in several layers in time, and so follow the distribution of cooking pots and serving dishes. In conjunction with the fixed material basis even the more sporadic historical items increase in value through their being placed in context.

Ethnology involves the study of cultural variations. Mapping is an important recording method which helps us to reveal gaps in the material and to pose questions. The author, however, would like to see the distribution map being used much more than it has been up to now, to record not only extent but also density, thereby conferring on an added quality. By marking the number of answers on *questionnaires in weekly and daily papers* per place

with proportional signs one obtains a more differentiated picture of the distribution than with the normal markings. Above all, the author shows the impotence of distinguishing local custom from family custom.

In order to eliminate completely those sources of error which may have arisen due to the varying distribution of the newspapers and the different ways in which they announced the appeal, the author tried *the radio as a medium for collecting material*. The answers give a clear, even picture of the area of distribution of the habit of mixing milk and weak beer. Since the drink had a common name ("drickablandning") the map could be checked against recorded instances in the Institute of Dialectology in Lund. The maps correspond very well, but the spontaneous answers to the radio question give much information that cannot be obtained solely from verbal evidence. Above all, the radio answers provide a representative reflection of the population in the area of the survey. There is an inner hierarchical system whereby all the larger towns in each district are represented, but it is by chance from which provincial communities answers were received.

Whereas previously the collection of material was largely carried out with the help of local informers who described how a certain custom was in their district, this method is no longer suitable in a differentiated modern community. But the question is whether we in studying social variations can simply use the sociologists' group stratification or whether we should find other ways.

The Lund ethnologist Renée Valeri, in a survey of food customs in a French community, has differentiated the population with respect to the degree in which the households are self-supporting. Lisbeth Cardell in a sample survey of anniversary celebrations in Malmö has differentiated the survey population into three social groups with the intention of studying differences of tradition between and within them. Analysis of the same material, made by Anders Hammer and the author, shows clear frequency trends with respect to Christmas fare, see diagram on page 104. The lower social groups have a certain predilection for heavy food, but also the character of the food as a traditional or novel dish seems to determine its position on the social scale.

One possibility of discovering the stability of food is to see to what extent a food custom can survive a radical change of environment. This spring members of the Institute of Ethnology in Lund have studied food customs of Baltic and Hungarian immigrants in a Swedish industrial community, Olofström. They have found that both complete and incomplete families largely retain the

food customs of their home countries, such as quark and sauerkraut. A follow-up investigation in the future will give more precise information as to which dishes will or will not continue to survive.

Immigrants can also influence the fare in their new homeland. This is already noticeable in Sweden with respect to bread. While cultural loans connected, for example, with early Finnish immigration have generally tended to acquire a limited, regional distribution, the marketing of products by the foodstuff industry is based on greater dispersal. That the manufacturers must also adapt to changes in traditional habits has been shown by Harald Hvarfner in a study in the recently published book "Mat och miljö".

The experience gained from these investigations makes it desirable to *combine macro and micro-investigations*, to a greater extent than hitherto. International co-operation in mapping is important. But the map often provides us with the mere coarse framework. Studies of change, structure and integration are better done through micro-investigations, e.g. in communities with rich social layering, in immigrant communities with different racial elements, in border districts, in isolated areas and in places where novelty is swiftly absorbed. We need a *combination of surveys of food elements and studies of food complexes*. Problems concerned with spreading and distribution are best illuminated through studies of individual dishes. But empirical studies of food elements necessitate studies of other dishes which form part of either a regional complex or a complex based on a certain dish. We need a *combination of hard- and soft-data research*. We cannot do without a skeleton of statistical facts — which we can best obtain through co-operation with economic historians — but the problems and material of ethnology are nevertheless chiefly suited for qualitative analysis. The highly structured surveys which can be analysed by computer give answers exactly to the questions we asked. The answers which come in spontaneously, however, through appeals in the newspapers and on the radio, reflect the experience of many and provide fresh lines of approach, not least in the interpretation of different phenomena.

The study of popular empiricism should open up our understanding of dietary mysteries — e.g. anti-scorbutic foods — which were of fundamental importance for people's health in olden times. But at the same time *co-operation between ethnologists and nutritional physiologists* ought to be able to show that popular praxis may also have been based on a defective or erroneous conception of cause and effect. In a work of this kind much could be won both for historically oriented research and for the research that is chiefly concerned with the food complexes of today and of the future.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Folkminneskommittén — ett 50-årsminne

Av Sigfrid Svensson

Det upprop som 1918 i samband med Lunds universitets 250-årsjubileum utsändes för att skaffa medel till en professur i folkminnesforskning åstadkom i Stockholm en tidningsdebatt, som även om den inte var direkt orsak till insamlingens misslyckande i varje fall inte gynnade den. Huvuddebattörerna Nils Lithberg och Carl Wilhelm von Sydow publicerade delar av sina inlägg i Rig 1918 och 1919. Tidskriften hade också en redaktionell redogörelse för uppropet och diskussionen (1918, s. 169 ff), som slutar med att omnämna ett sammanträde i Stockholm mellan representanter för dåvarande Folkminnesarkivet i Lund, Landsmålsarkivet i Uppsala och Nordiska museet. Man överenskom här att för alla hithörande forskningsgrenar och institutioner få till stånd en utredning rörande en "hela riket omfattande organisation och ekonomisk reglering".

Bevarade anteckningar¹ anger att sammanträdet hölls den 29 nov. 1918 och att deltagarna var v. Sydow, Herman Geijer, Sigurd Erixon, Nils Edvard Hammarstedt och Lithberg. Ett av den sistnämnde uppgjort protokoll omfattar sex punkter (här återgivna i sammandrag). Man enades om: 1) Att för insamling av allt som hör till den svenska allmogens språk och kultur vore det högeligen önskvärt att i anknytning till redan bestående institutioner erhålla en gemensam hela landet omfattande organisation. 2) En enhetlig registrering av redan befintligt material. 3) Gemensamhet i planläggning och ledning av det fortsatta insamlingsarbetet. 4) Ett centralråd bestående av representanter för hithörande ämnesgrupper och för hembygdsföreningarna. 5) Offentliga understöd "mångdubbelt större än de som nu lämnas"; det underströks att ärendet var brådskande, eftersom materialet hastigt försvinner, efter en mansålder skulle det väsentligaste

¹ Sådana ingår tillsammans med v. Sydows handlingar från arbetet i Folkminneskommittén i Folklivsarkivet, Lund, Kc 8 och 9.

insamlingsarbetet vara omöjligt. 6) För organisationsfrågor och för de ekonomiska behoven skulle man begära en av staten föranstaltad utredning.

Följande dag hade man av någon anledning blivit betänksam, ty då enades samma deltagare om att i stället för att begära en utredning skulle man gemensamt utge en skrift, vari de olika arbetsuppgifterna preliminärt utformades. Vid ett sammanträde i januari 1919 uppgjordes också av Hammarstedt, Lithberg och von Sydow ett detaljerat förslag till innehållet i skriften, som avsågs omfatta ca 70 sidor. Programskriften skulle utges av Föreningen för svensk kulturhistoria och i dess styrelseberättelse för 1918 omtalas också, att den var avsedd att utkomma 1919. Den kom emellertid aldrig. Säkerligen har politiska sonderingar gett vid handen, att det fanns goda förutsättningar för att den önskade utredningen skulle kunna komma till stånd.

Vid 1919 års lagtima riksdag väcktes också i de båda kamrarna likalydande motioner med yrkande på "en allsidig utredning om organiserandet av insamling och utforskning av den svenska allmogekulturen". I första kammaren var motionen undertecknad av Olof Olsson, i andra kammaren av Per Edvin Sköld som huvudmotionär. Denne hade tenderat i folkminnesforskning för v. Sydow och organiserat insamling av folktraditioner genom Godtemplarordens studiecirklar och dess tidskrift Bokstugan. Ordensstudieledare var den bekante folkbildningsmannen Oscar Olsson och Sköld har meddelat, att det var genom honom han fick Olof Olsson som motionär i första kammaren. Sina många medmotionärer i andra kammaren skaffade Sköld själv bland intresserade kolleger.

Motionerna överensstämmer nära med vad som överenskommits på det ovan omtalade sammanträdet i Stockholm i november året innan, varför ingen tvekan föreligger om det direkta sambandet. Vid utskottsbehandlingen tillstyrktes för-

slaget enhälligt och båda kamrarna följde också enhälligt utskotten i sina skrivelser till Kungl. Maj:t med anhållan om utredning. Motiveringen sammanföll i stort sett med vad som anförts i motionerna och i utskottsutlåtandena. Beträffande det föreslagna centralrådet för den gemensamma ledningen av folkminnesinsamlingen hade första kammarens utskott (tillfälliga utskottet 1) anmält betänksamhet och ifrågasatt om inte samma funktion skulle kunna fyllas av Nordiska museets nämnd. Utskottet ville dock inte motsätta sig en undersökning.

Verkställigheten kom dock att dröja, säkert närmast beroende på att den ene motionären Olof Olsson nu själv var ecklesiastikminister. Men omedelbart efter dennes avgång i samband med ett regeringsskifte tillkallades den 6 november 1920 fem sakkunniga för den begärda utredningen, därav tre av dem som agerat i de tidigare förberedelserna: Geijer, Lithberg och v. Sydow. Dessutom ingick i kommittén, som antog namnet Folkminneskommittén, Olof Olsson och Per Edvin Sköld med den förre som ordförande. När Olsson i oktober 1921 på nytt blivit ecklesiastikminister lämnade han kommittén och Lithberg, som var de sakkunnigas sekreterare, utsågs att också vara ordförande. Kommittén kompletterades samtidigt med Tobias Norlind.

Folkminneskommittén avlämnade sitt betänkande i mars 1923 (SOU 1924:26 och 27). Det omfattar dels "förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen", dels en ingående och mycket värdefull översikt av hur traditionsinsamlingen hittills bedrivits och vilka samlingar som fanns. Den detaljerade redogörelsen bygger bl. a. på svaren på ett frågeformulär, som i december 1920 hade utsänts till ett stort antal hithörande institutioner. Användningen av ordet allmogekultur krävde en förklaring, som betänkandet också inledningsvis lämnar. "Svensk allmogekultur" innefattar hela vårt lands folkliga odling. "Men begreppet folklig odling kan icke inskränkas enbart till allmogeklassen. Prästgårdsbyggnader och militieboställen, som uppförts enligt ortens byggnadstraditioner, gamla berättelser och sedvänjor som återfinnas på herregårdarna, samfundsförhållanden vid de gamla brukssamhällena o. s. v. tillhöra lika mycket folklivets område och böra i lika hög grad bli föremål för utforskning som motsvarande till allmogens egna led begränsade företeelser."

Det väsentligaste i själva organisationsförslaget var upprättandet av trenne "undersökningar": Folkminnes-, Folkmåls- och Ortnamnsundersökningen. Den förstnämnda skulle ledas av ett folkminnesråd bestående av sju av Kungl. Maj:t efter förslag av olika organisationer och institutioner utsedda personer: tre representanter för olika forskningsgrenar inom ämnet och fyra representanter för resp. kulturhistoriska föreningar och museer, hemslöjdsföreningarna, folkhögskolorna och övriga för folkminnesinsamling intresserade organisationer. Huvudparten av de nya medel som begärdes skulle enligt förslaget gå till detta folkminnesråd. Det är ingen tvekan om utan att betänkandet här nära följer Lithbergs intentioner, som han såsom på en gång sekreterare och ordförande energiskt har kunnat föra fram. Med skärpa hävdade han vid sammanträdena att statens intresse och kommitténs uppdrag (som han dock ytterst själv varit med om att ange) enbart gällde att få fram riktlinjer för insamlingsarbetets *ledning*. Visserligen hade man redan vid det ovan omtalade sammanträdet 1918 varit enig om en gemensam riksledning, men det hade skett med tillägget "i anknytning till redan bestående institutioner". Lithberg har tydligen heller inte under utredningsarbetets gång hållit närmare kontakt med de kolleger på Nordiska museet, som varit med om de förberedande förhandlingarna. Sigurd Erixon har i varje fall senare i ett brev till v. Sydow klagat häröver. Men inte heller inom själva kommittén kom man till någon slutlig enighet. Geijer och v. Sydow inlämnade en i betänkandet avtryckt reservation och i denna framhålles bl. a., att "åt forsknings- och samlingsarbetet bör ägnas så mycket som möjligt av de personliga och ekonomiska resurser, varöver den närmaste framtiden kan förfoga för ifrågavarande ändamål, under det den administrativa apparaten bör förenklas så mycket som möjligt". Reservationen gällde en kärnpunkt i betänkandet. Den kom att stödjas av infordrade yttranden, där förslaget betecknades som överorganiserat. Det viktigaste var inte, menare man, att styrelser inrättades utan att de redan befintliga vetenskapliga institutionerna fick ökade resurser.

Jämte en rad frågor underställde förf. det ovanstående i korrektur f. statsrådet Per Edvin Sköld, genom vars motion Folkminneskommittén hade tillkommit. I ett utförligt — redan ovan citerat — svar meddelade Sköld, att det var v. Sy-

dow som animerat honom att föra fram en motion ävensom att upplysning om sannolikheten av att få en utredning till stånd lämnats av honom. Beträffande min ovan återgivna uppfattning om Lithbergs agerande i kommittén, som främst grundar sig på några sidor ur ett diskussionsprotokoll, ger Sköld i sitt brev en mer nyanserad framställning:

”Att Lithberg med sin energi och stora talförhet var dominant i kommittén är säkert. Geijer var mera tillbakadragen men envis. Von Sydow var nog inte lika väl insatt i allmogekulturens alla delar, vilket gav honom ett handikapp. Vi båda politiker var ju lekmän och dömda till att lyssna och lära. — Det är vanskligt för mig att nu bedöma skälen till min ståndpunkt i organisationsfrågan. Att eliminera bort vad jag tyckt i sådana frågor under de efterföljande 50 åren är omöjligt. Men det framgår ju av det korrektur jag fått del av att jag var anhängare av en centralisering av insamlingsarbetet. Min lilla erfarenhet från de föregående åren hade ju sagt mig, att det inte gick att bygga på det spontana i den verksamheten. En dylik måste ju leda till luckor både geografiskt och i fråga om olika slags insamlingsföremål. Det behövdes en styrande hand. Detta så mycket mera som kommitténs direktiv syftade till en insamlingsverksamhet av relativt kort varaktighet. Lithberg som arkeolog hade väl också en handgriplig erfarenhet av hur ojämnt tillvaratagandet av fornminnesföremål blev, om man endast skulle lita till intresset hos enskilda forskare och tillfälliga lokala insatser. Vad Geijer beträffar var ju hans område mera ett specialfack, som fordrade akademiska kunskaper i nordiska språk av insamlarna. Tillgången på dylika personer var ju mer eller mindre knuten till universiteten. Han önskade väl framför allt att hans egen institution skulle få utvecklingsmöjligheter. Och von Sydow drömde om sin Hyltén-Cavallius-stiftelse [=nuvarande Folklivsarkivet] som en centralpunkt för den ”folkliga” litterära kvarlåtenskapen.

Nu får man inte tro att det var Lithbergs erfarenhet och energi som helt dominerade över min oerfarenhet och Tobias Norlinds outsiderskänsla. Det var många fler personer som i verkligheten deltog i debatten. En krets intresserade samlades från och till kring ”en matbit” på något näringsställe i Stockholm. Utom Lithberg, Geijer och jag var där utomstående, t. ex. Jöran Sahlgren, Sune Ambrosiani och Birger Nerman. Nog

blev därför problemen ordentligt kalfratrade.”

På min direkta fråga om det spända förhållandet mellan Lithberg och von Sydow (jämför den inledningsvis omnämnda polemiken) svarar Sköld: ”Jag har inte något minne av svårare slitningar inom kommittén. Ingen av ledamöterna hade en sådan läggning att man avstod från att lugnt och gemytligt ge skäl. Men de personliga temperamen-ten var ju olika och det gav väl sin färg åt debatterna.”

*

Infordrade remissyttranden dröjde länge, Vitterhetsakademiens utlåtande kom först 1928. Några åtgärder enligt Folkminneskommitténs förslag vidtogs därför inte av statsmakterna. Men med anledning av gjorda framställningar tillkom sedan en ny utredning, som resulterade i att föreslagna åtgärder ifråga om dialekt- och ortnamnsundersökningarna efter avslag 1929 beslöts av 1930 års riksdag. Den föreslagna riksledningen för folkminnesundersökningen vann föga förståelse — milt uttryckt — på sakkunnigt håll inom bl. a. Nordiska museet. Som designerad ordförande hade nämnts Hilding Celander. Departementet backade emellertid och i statsverkspropositionen 1930 anfördes beträffande folkminnesundersökningen, att frågan borde anstå i avvaktan på att mera fasta former så småningom skulle framväxa av beskaffenhet att sedermera kunna erhålla statsmakternas stöd.

Bland oss få särlingar som vid tiden för Folkminneskommitténs arbete studerade folkminnesforskning såg man med ungdomens överdrivna optimism fram emot utredningens resultat. Vi skulle kanske nu ges chansen att för framtiden få ägna oss åt det räddningsarbete, vars nödvändighet vi var gripna av. Vi inbillade oss att förslaget från en kungl. utredning betydde pengar omedelbart på bordet. Men ack, vad vi misstog oss. Ingenting tycktes hända.

Kom då Folkminneskommitténs betänkande ifråga om folkminnena — benämningen har här samma vida betydelse som i betänkandet — att bli resultatlös, att rinna ut i sanden? Hade så varit fallet skulle heller ingen anledning funnits, att i Rig särskilt observera 50-årsminnet av kommitténs tillkomst. Men bortsett från de förslag den utmynnade i hade dess digra utredning officiellt fastslagit vikten och betydelsen av de folkliga traditionernas tillvaratagande.

Betänkandets inledning lyder: "Kännedomen om allmogekulturen är kännedomen om grundbeskaffenheten hos vårt eget folk, dennas ytringar i åskådning, lynne och liv samt de inre och yttre förutsättningar som betingat detta folks egenart". Denna kännedom "innebär därför ett vidgat perspektiv på de sociala företeelserna, men då dessa äga sina förutsättningar i tidigare samhällliga institutioner, i tidigare näringsförhållanden, i äldre släktens åskådning och vanor, innebär denna kännedom även en vidgad och fördjupad historisk uppfattning". Samhällets skyldighet "är att se till att, så långt det är möjligt, alla de urkunder som kunna upplysa om gångna tiders odling, insamlas och för framtida forskning bevaras".

Att detta insamlingsarbete var högst brådskande och att ett statligt ingripande snabbt och effektivt måste komma till stånd hade också med skärpa framhållits i betänkandet. Det upprepades i remissvaren. Statsmakterna löste detta krav genom att 1926 anslå lotterimedel direkt till de på området arbetande större institutionerna: folkminnesarkiven i Göteborg och Lund, Nordiska museet och Landsmålsarkivet i Uppsala. Det var en resolut åtgärd. Att anslag borde utgå på detta sätt och inte till en nyinrättad centralbyrå var också uppfattningen hos flertalet fackmän. Att använda lotterimedel för ändamålet var dock en nyhet, som krävde en extra stark motivering. Tjänstemän vid Nordiska museet gjorde härvid en energisk insats. Själv hade jag ett sammanträffande i riksdagshuset 1926 med en grupp socialdemokratiska riksdagsmän i avsikt att inom partiet backa upp en positiv opinion för regeringens beslut.

Det genom lotterimedel lämnade statliga stödet blev i förhållande till tidigare tillgångar av verkligt betydande omfång. Det gjorde 1926 till ett märkesår i den svenska traditionsforskningens historia. De samlingar i form av uppteckningar och avbildningar som nu kunde åstadkommas ställde i omfång allt vad som tidigare insamlats helt i skymundan. Det följande årtiondet blev en insamlingens trägna period. *Och grundförutsättningen för att statsmakterna beviljade detta stöd var den utredning av insamlingsarbetets vikt och*

brådskan som så kraftigt framhävts av Folkminneskommittén av år 1920. Det har därför varit anledning att erinra om halvsekelminnet.

Men därtill finns, såsom Per Edvin Sköld påpekat i sitt ovan omtalade svar, ett direkt personligt samband mellan Folkminneskommittén och lotterimedlens beviljande. Sköld skriver: "Att statsmakterna dröjde med att ta ståndpunkt till kommittébetänkandet hängde ju samman med den stora hänsyn man på den tiden tog till remissyttrandena. Dessa skulle inväntas och först därefter kunde den slutliga bedömningen äga rum. Och myndigheterna sölade oerhört med sina yttranden. Naturligtvis väckte detta irritation i de positivt intresserade kretsarna och medförde påstötningar hos vederbörande statsråd. Vem var målet för påstötningarna i fråga om folkminneskommitténs betänkande? Det var Olof Olsson som 1924 för tredje gången blivit ecklesiastikminister. Till honom gick man för att påskynda ärendet och med honom diskuterades möjliga utvägar. Att ecklesiastikministern skulle ha möjlighet att få fram en proposition innan remissyttrandena var klara var uteslutet. Det skulle finansministern och hans departement förhindra. Det var väl i det läget som lotterimedlen kom in i diskussionen. Men att bevilja anslag härifrån till folkminnesändamål stred mot praxis. Men denna bröts därför att ecklesiastikministern var intresserad för detta ändamål och kände ansvar för folkminneskommitténs arbete och betänkande. Vem som kom upp med förslaget att tillgripa lotterimedel vet jag inte. Men utan att ecklesiastikdepartementet fann utvägar att bryta praxis och utan att det var folkminneskommitténs ordförande som nu var ecklesiastikminister skulle anslaget ur lotterimedlen aldrig kommit till. Även detta anslag får därför anses som en frukt av folkminneskommitténs verksamhet."

Folkminneskommitténs tillkomst 1920 gick i sin tur tillbaka på det initiativ som togs i Lund 1918 för att få till stånd en professur i folkminnesforskning. Den omedelbara framgången blev här ringa, men initiativet kom att sätta i gång krafter som gav resultat av avgörande betydelse för studiet av svensk folkkultur och svensk kulturhistoria.

Lundasymposiet för etnologisk matforskning

21—25 augusti 1970

Av Nils-Arvid Bringéus

Betänksamt bredde jag smöret från Sverige på
brödet från Finland,
tog mig en sillbit från Island, fem räkor från
Norge,
en portugisisk sardin, en kroatisk sardell,
en ölklunk från Böhmen, en mindre genever från
Holland,
därpå en skiva medvurst från Polen, en liten bit
westfalisk skinka
med senap från Frankrike, vidare något sallad
från Italiens land, en turkisk böna, en belgisk
tomat;
så omelett med sibirisk krabba och saffran från
Grekland,
sedan en småvarm sked gulasch från Ungern,
en mindre potatis från Israel,
sist engelska keks, oliver från Spanien, ost från
Schweiz,
bulgariska druvor, en amerikansk apelsin.
Då var jag mätt på min resa.

Så har alltså Alf Henriksson avslöjat sanningen om det svenska smörgåsbordet. Blott smöret är fosterländskt och kanske inte ens det. Och likväl möter turisten eller kongressdeltagaren bara hos oss den barbariska konstellation som ett smörgåsbord utgör. Smörgåsbordet ger därför inte bara exempel på internationella komponenter i vårt kostkomplex utan lär oss tillika att maten är mer än födan och att måltiden i själva verket utgör den helhet som är etnogastronomens speciella studiefält.

Det svenska mörgåsbordet tjänar med fördel som illustration till Günter Wiegelmans tes i ett av de inledande föredragen vid det första internationella symposiet för etnologisk matforskning i Lund, att *måltiden* bör utgöra riktpunkten för den etnologiska matforskningens sökarljus. Tesen kan diskuteras, men den lyfte från början upp diskussionen på en nivå som bådär gott för framtida forskning inom området.

Tanken att sammanföra matintresserade etnologer till ett symposium har vuxit fram vid kon-

takter med forskare i såväl öst som väst. Tiden var mogen, förslaget vann gensvar både bland forskare och forskningsfonder. Att Sverige valdes som konferensland berodde på det frikostiga stöd som Salén-stiftelsen, Nathorstka stiftelsen och Gastronomiska akademien gav oss och som möjliggjorde fria resor och en veckas fritt uppehälle för deltagarna. Att Lund blev träffpunkten berodde knappast på att vi här hunnit särskilt långt inom området men väl att vi är intresserade och har gjort några försök (se ovan s. 97 ff). Att symposiet hölls i stadsbibliotekets nya hörsal vid Linnéplatsen var dock en händelse som såg ut som en tanke och gav en erinran om den betydelse som tillmättes studiet av kostvanorna redan av författaren till *Dieta Naturalis*. Det intressanta är att Linné därvid förenade etnologiska och näringsfysiologiska synpunkter. Så långt har vi inte hunnit i våra dagar. Vid planläggningen av lundasymposiet som vi inte utan avsikt markerade som det första höll vi det för klokast att begränsa oss till etnologer även om maten i hög grad lämpar sig för tvärvetenskapligt forskningsarbete.

Personlig inbjudan hade under våren tillställts forskare från praktiskt taget alla europeiska länder liksom amerikanska forskarkollegor. 40 forskare från 17 länder deltog. Som ett förarbete för symposiet hade utsänts rapporter om forskningens nuvarande läge infordrade från varje land. Deltagarna kom därigenom till Lund rustade med en avsevärd förhandsinformation. Trots rapporternas växlande omfattning och uppläggning ger de en värdefull kunskap inte bara om matforskningens nuvarande ställning utan i de flesta fall även om forskningens historiska utveckling i olika länder liksom en nyttig bibliografisk orientering. Det är min förhoppning att rapporterna efter överarbetning och komplettering skall bli tillgängliga i en särskild publikation. Stencil exemplar av såväl rapporter som föredrag står tills vidare till förfogande för intresserade efter hänvändelse till Folklivsarkivet, Lund.

Rapporterna visar att de betydligaste insatserna

inom den etnologiska matforskningen hittills har gjorts i länder där etnologin är väl etablerad. Finsk, svensk och östeuropeisk forskning visar sig ligga förhållandevis väl framme. Att man om ett par år räknar med möjligheten att kunna anordna ett symposium i Polen vittnar om det betydande intresse som här finns för ämnesområdet. Systematisk fältforskning bedrivs även i Tjeckoslovakien, Bulgarien och Jugoslavien. Kartläggningen av matvanor och måltidsseder har hunnit längst i Tyskland, Österrike, Schweiz och Polen. Planer härpå finns även i Tjeckoslovakien. En särskild arbetsgrupp vid symposiet lade fram förslag till undersökningsobjekt som är lämpliga att infogas i den planerade europeiska atlasen. Aktuella uppgifter är även utarbetade av nationella och internationella bibliografier, kanske också grundande av en internationell mattidskrift. Vissa initiativ har redan tagits av "The Committee for the anthropology of food and food habits" som bildades vid den internationella antropologkongressen i Tokyo 1968, under ledning av miss Margaret Arnott, Philadelphia, som även fungerade som ordförande vid lundasymposiets första session.

*

Ett symposium är först och främst ett tillfälle för personlig kontakt mellan forskare med gemensam intresseriktning. Men ett symposium bör också ha en profil. Efter åtskilliga överväganden ställde vi metodfrågorna i centrum i Lund. Därmed lämnades möjligheten öppen för deltagarna att välja föredragsämnen i anslutning till egna forskningar samtidigt som vi underströk vikten av att föredragen borde ha ett metodiskt mervärde. Att den yngre forskargenerationen i större utsträckning än den äldre härvidlag visade sig motsvara förväntningarna får väl endast betraktas som glädjande. Samtidigt upplevdes den personliga kontakten mellan äldre och yngre forskare som särskilt berikande.

Föredragen som hölls på tyska eller engelska tillhandahölls i stencil och skriftliga eller muntliga sammanfattningar underlättade ytterligare de efterföljande diskussionerna. Då de flesta föredragen inom kort kommer att publiceras nöjer jag mig här med en ämnesuppräknig. Den första sessionen behandlade den etnologiska matforskningens nuvarande situation i Europa och USA. Härvid diskuterades de insända rapporterna var-

jämte föredrag hölls av J. A. Anderson, Haverford, om "Foodways in American folklife research" och av R. Freedman, Seattle, om "Directions in food habits research".

Den andra sessionen kring temat problem och metoder omfattade föredrag av H. Hvarfner om "Hunger at fix times — an ethnic accumulation with biological consequences?" G. Wiegelmann, Mainz, ställde i sin föreläsning frågan "Was ist der spezielle Aspekt ethnologischer Nahrungsforschung?", medan förf. gav den översikt över "Probleme und Methoden ethnologischer Nahrungsforschung im Lichte jüngster schwedischer Untersuchungen", som i svensk text inleder detta häfte av Rig.

Den tredje sessionen gällde källor och källbehandling. F. Hahn, Heidelberg, talade om "Arbeitsstudien als Hilfsmittel der Ernährungs-forschung" och D. Yoder, Philadelphia, föreläste om "Historical sources for American foodways research and plans for an American Foodways Archive".

Den fjärde sessionen behandlade matvanor och näringsliv och upptog föreläsningar av K. Gaál, Wien, om "Beziehungen zwischen Nahrung und Wirtschaftsform" och av V. Marinov, Sofia, om "Die Nahrung bei beweglichen Schäfern". Under temat kostkomplexstudier och fältarbete hölls i den följande sessionen föredrag av R. Valeri, Paris, om "Study of traditional food supply in the south-west of France", H. Uusivirta, Helsingfors, redogjorde för en större undersökning om "Festspeisen in der Stadt Björneborg 1880—1900". B. Römer, Zagreb, belyste "Brot und Fladen im pannonischen Gebiet vom Standpunkt eines Ethnologen und Lebensmittelchemikers".

Utbredning och förändring var rubrik för den sjätte sessionen. T. Vuorela, Helsingfors, gav därvid "Eine kurze Übersicht über die finnischen Würste", G. Ränk föreläste om "Milchwirtschaft — Verbreitungsverhältnisse" och H.-J. Teuteberg, Henstedt-Ulzburg, om "Wandlungen des Fleischkonsums in Deutschland". Sista dagen ägnades studier av enskilda kostelement. Härvid lät M. Arnott symposiedeltagarna få "A look into Philadelphia's bread basket". A. Fenton, Edinburgh, talade om "The place of oatmeal in the Scottish diet", Gösta Berg om "Kartoffeln und Rüben" samt O. Nordland, Oslo, om "Traditional Beer in Scandinavia".

Utöver de muntligen framförda föredragen ha-

de följande föredrag utarbetats för symposiet, vilka deltagarna erhöi i skriftlig form. I. de Garine, Paris: "The Committee for the anthropology of food and food habits"; A. Gamerith, Wien: "Feuerstättenbedingte Kochtechnik und Speisen"; Th. Gantner, Basel: "Essen und Trinken in Zeitungen und Kalendern des 19. Jahrhunderts"; C. Goldwater, London: "Food for thought — — — the next step"; A. Kowalska-Lewicha, Kraków: "Der Hunger und die Magie des Überflusses der Nahrung in der traditionellen Kultur der polnischen Karpaten"; G. Norsander, Lund: "Heringsuppe. Zum ethnologischen Aspekt eines Gerichtes".

För att ge de utländska gästerna en uppfattning om svenska kostvanor och svensk kulturmiljö anordnades en eftermiddagstur till Österlen och efter symposiet en tredagars exkursion till norra Skåne och Småland. En grupp deltagare studerade därvid bakning av traditionella brödsorter i Agne Anderssons bageri i S. Mellby, medan en annan grupp fick se sillrökning i Jöns Hammers rökeri i Kåseberga. Under exkursionen fick del-

tagarna studera ärtskörd i Kågeröd, mjölkberedning i Örkelljunga samt se brynosttillverkning och provsmaka småländsk kalasmat i Linneryd, där Södra Sveriges Skogsägareförening stod för värdskapet. Besök gjordes på Kulturen — där man fick se spettekaksbak och utställningen Ölets käril — och på Östarp, Glimmingehus, Österlens museum, Boarps hembygdspark i Båstad, Ingeborrarpsgården i Rya, hembygdsgården i Örkelljunga, Linnés Råshult, Smålands museum med utställningen Gående bord samt hantverkarbyn i Kårrö. Information om modern industriell livsmedelsproduktion och -distribution gavs vid studiebesök hos AB Felix i Eslöv och Findus i Bjuv samt på AB Tetrapak i Lund och på Kosta glasbruk. Den gästfrihet som företagen därvid visade liksom Lunds stad och Växjö stad vid andra tillfällen erinrar sig symposiet med tacksamhet. Själv vill jag ej försumma tillfället att också tacka mina närmaste medarbetare fil. kand. Renée Valeri och fil. kand. Jan Gerber för utmärkta organisatoriska insatser vid planeringen och genomförandet av symposiet.

Trekronorsproblemet i modern populärvetenskap

Av C. G. U. Scheffer

Fil. doktor Alf Åberg har i sin nyligen utgivna bok *Historiska gåtor* (LT:s förlag, Stockholm) ägnat ett avsnitt åt trekronorsproblemet (s. 59—64).

Det är inte första gången som Alf Åberg uppmärksammar denna segslitna stridsfråga.

I en understreckare i Svenska Dagbladet 18.9.1961 anmälde han Heribert Seitz bok *De tre kronorna* med dess teori om en påverkan från den brittiske sagokungen Arthurs vapen.

Några år senare redogjorde han i samma tidning 24.6.1964 i en notis *Ny teori om Tre kronor* för min artikel samma år i Svenska Stadsförbundets Tidskrift (s. 398—403), vari jag exemplifierat min något tidigare framförda tes att vapnet uppstått genom en s. k. förkortning av det mecklenburgska stamvapnet, innebärande att man tog bort tjurhuvudet och behöll kronan. Åberg har därvid icke försummat nämna att konung Albrekt ötover trekronorsvapnet faktiskt hade ett annat vapen med bara en krona, fig. 1 och 2.

I en artikel *Heliga tre konungar och deras kronor* i Katolsk Kyrkotidning 14.12.1968 synes Åberg ha fattat ståndpunkt i frågan och under betonande av Heribert Seitz insatser, när det gäller att draga fram de internationella förbindelserna

bakom det svenska riksvapnet, berättar han ett reseminne från ett sydfranskt kloster med vackert skulpterade pelarbilder: "Det var inte svårt för en historiker att känna sambandet mellan de tre konungarna i Elne och kronorna i vårt vapen — de var skapelser av en och samma kultur". Den översikt av problemet som han lämnat i denna artikel har vad angår Sverige blivit förvirrad genom en bristande förmåga att skilja mellan de tre disciplinerna heraldik (läran om vapen), sfragistik (läran om sigill) och emblemantik (läran om sinnebilder). När Åberg säger: "Till Sverige kom de tre kronorna mycket tidigt. Vi finner dem redan år 1277 på Magnus Ladulås' sköld med folkungavapnet — bara fjorton år efter det att kronorna blivit sköldemärke för staden Kölns borgerskap", så måste man få det felaktiga intrycket att de tre kronorna hade en heraldisk funktion i vårt riksvapen nära ett sekel tidigare än så verkligen blev fallet, nämligen år 1364. Orden "Magnus Ladulås' sköld" bör rätteligen utbytas mot "Magnus Ladulås sigill". Det rör sig här om sfragistik och ej om heraldik. De tre kronorna befinner sig ej i den på sigillet avbildade vapenskölden utan omger densamma, fig. 3. Det är fråga om emblematisk och inte om heraldisk

1. och 2. Konung Albrekt av Mecklenburgs sekret från 1364, visande vapen med tre kronor (t. v.), och från 1376, visande vapen med en krona (t. h.). Ur C. G. U. Scheffer, *Heraldisk spegel*, Stockholm 1964, s. 72.

3. Folkungaskölden på Magnus Ladulås sigill 1277 omges emblematiskt av tre kronor, en över och en på var sida. Avgjutning G. Fleetwood. Foto B. Lundberg.

disk användning. När Åberg meddelar, att trekronorssymbolen "på nytt" dök upp i det svenska riksvapnet år 1364, så snedvrider han därmed debatten om trekronorsvapnets uppkomst liksom en diskussion om dess eventuella emblematiska förhistoria.

Jag uppfattade dessa dunkelheter som ett offer åt julnumrets läsekrets. När de nu upprepas i *Historiska gåtor* (s. 62 o. 63), ett arbete med vetenskapliga anspråk, synes mig saken ha kommit i ett annat läge och kräva ett tillrättaläggande.

Det är visserligen sant att Åberg använder en riktig terminologi på första sidan (s. 59) av sin uppsats i *Historiska gåtor*: "Redan år 1277 finner vi dem (de tre kronorna) på ett kontrasigill kring Magnus Ladulås sköld med folkungalejonet". Då de senare yttrandena (s. 62 o. 63) därför kan synas bero på rent slarv, kan det tyckas att man borde låta udda vara jämnt. Detta torde emellertid inte vara möjligt, om man i fort-

sättningen skall få någon rätsida på diskussionen. Hela anslaget i Åbergs framställning är nämligen emblematiskt på bekostnad av heraldiken, som försvinner bakom en rökridå. I sin redovisning av diskussionen börjar Åberg sålunda inte med tillkomståret för riksvapnet med de tre kronorna — 1364 — utan i stället med år 1277, då tre kronor användes emblematiskt på ett sigill för en konung av Folkungadynastien, vilket sedan genom det olyckliga slarvet (s. 62) kallas vapen och därmed skenbart når heraldisk dignitet. Genom upplysningen, att de tre kronorna bara fjorton år dessförinnan blivit sköldemärke för staden Kölns borgerskap, förstärks intrycket att även kronorna på 1277 års sigill ingick i ett sköldemärke. Eftersom Kölns vapen notoriskt syftar på stadens skyddspatroner, heliga tre konungar, förs tanken även för det svenska bruket i denna riktning. Marken är på detta sätt väl förberedd för att år 1364 låta trekronorssymbolen "på nytt" (s. 63) dyka upp i det svenska kungavapnet. Det måste då bestämt sägas ifrån, att det är skillnad på ett emblematiskt och ett heraldiskt uppdykande. Det är otillåtligt, om man vill göra anspråk på att använda vetenskaplig terminologi, att säga att de tre kronorna år 1364 "på nytt" dyker upp i det svenska kungavapnet, eftersom kronorna dessförinnan aldrig förekommit i ett sådant vapen. Efter sådana glidande formuleringar kan man befara att Åbergs läsekrets är fullt övertygad om att Albrekts kungavapen endast är en upprepning av vad Magnus Ladulås använde 1277 och att det i båda fallen är samma religiösa symbol som i Kölns vapen. I anslutning till Seitz teori tilldelas slutligen sagokungen Arthur rollen som Albrekts omedelbare inspirator.

Ett symbolstudium rörande det mecklenburgska vapnet ger emellertid vid handen att ett annat förslag till lösning inte bör lämnas obeaktat. Lika väl som ett krönt lejon eller en krönt örn betecknar ett kungarike så symboliserar Mecklenburgs krönte tjurhuvud det suveräna furstendömet. Om denna uppfattning godtages, bör nästa steg ej heller vara svårt att följa, nämligen att kronorna (resp. kronan) i Albrekts båda svenska riksvapen har samma sinnebildliga innebörd som det krönte tjurhuvudet i Albrekts fädernevapen. Det bör ju ha legat i Albrekts intresse att framhålla sin nyvunna kungavärdighet.

Det återstår då att påtala den otillräckliga redovisningen av källmaterialet. Alf Åberg borde ha

upprepat sitt ovan relaterade påpekande i Sv.D. att Albrekt som svensk konung också förde ett vapen med endast en krona, vilket ter sig så mycket mer angeläget som detta vapen utgör provostenen

för alla teorier som bygger på att tretalet är primärt. I själva verket torde vapnet med en krona, bevarat på ett enstaka sigill från år 1376, ge nyckeln till gåtans lösning.

Vad har kopparplattan använts till? — En efterlysning.

Till Kungl. Myntkabinettet har nyligen inlämnats ett föremål av koppar för bestämning. Dess mått är 150 × 160 mm och det väger 577,5 gr. Ursprungligen har det varit ett plåtmynt, sannolikt en ½ daler SM från 1700-talets början. Det har upphittats i källarutrymmet till en numera riven fastighet i Västerås och ägs av en privatperson där.

Det återstår att lösa frågan om vad föremålet användes till i sin nuvarande form och vad inskriften betyder. Kungl. Myntkabinettet (adr: Box 5405, 114 84 Stockholm) är tacksam för alla uppgifter som kan ge lösningen på dessa problem.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

HILDING PLEIJEL: *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige. Verbum, Stockholm 1970. 239 s.*

Professor em. Hilding Pleijel kan se tillbaka på en nära livslång forskning i ett kyrkohistoriskt specialområde, där han själv har varit pionjär och alltså är ledare. Kyrkligt folkliv hade inte nämnvärt uppmärksammas av folklivsforskare av äldre generation, när det stod klart för Pleijel att här var ett område, som skulle vara givande ur kyrkohistorisk och religionshistorisk synpunkt. Han grundade Kyrkohistoriska arkivet i Lund, som blev huvudkvarteret för fältarbeten med uppteckningar och med vetenskapliga bearbetningar. Syftet är i första hand att rädda vad som ännu är kvar av minnen av äldre kyrkligt folkliv. Forskningsuppgifterna är många. Den andliga strukturen i en bygd kan kartläggas med hjälp av uttrycken för fromhetslivet. Kyrkliga seder och bruk kan skildras i sin omfattning och med sina förändringar. De kyrkohistoriska synpunkterna kommer särskilt fram vid skildringen av den gammal-lutherska traditionen, åt vilken Pleijel ägnat ingående forskningar.

Den nyutkomna boken, *Hustavlans värld*, innehåller tretton uppsatser, alla inom ramen för kyrkliga folkminnen. Ett av förf. särskilt omhuldat tema ryms inom bokens titel, *hustavlan*. Inte många moderna människor vet längre att i gamla tiders katekes, som var den mest spridda folkboken näst psalmboken, fanns ett tillägg kallat *hustavlan*. Den behandlar grunden till dåtidens samhällsbyggnad, de tre stånden som enhet och med familjen och familjefadern som centrum. Denna *hustavlans sociala indelning* finns hos Luther men har medeltida anor, som f. ö. går tillbaka till den romerska antikens samhällssyn. I Luthers *hustavla* fick den emellertid en klassisk utformning, som kom att spela en dominerande roll i den kyrkligt betingade enhetskulturen, som levde kvar ännu till tiden för laga skiftet, väckelserörelsen, industrialismen och en sekulariserad undervisning.

Eftersom katekesen ingick i psalmboken var den känd av alla, också inpräntad hos allmogen

av präster, som ivrade för kristen undervisning. Men själva psalmboken spelade också en mycket stor roll i folkets liv. Allmogens psalmkunnighet kunde vara imponerande stor. Pleijel återger en uppteckning från Leksand, där det ännu är sed att prästen efter tacksägelsen på predikstolen efter en avliden läser en psalm, som den bortgångne själv utvalt. Biskop Jesper Svedberg berättar i sina minnen att han drev bort djävulen med hjälp av psalmen: "Vår fiende ifrån oss driv." Psalmerna i Wallins psalmbok för olika tillfällen i livet, som till många gamla frommas sorg inte fick komma med i den nya psalmboken, hade en vidsträckt användning. Den nya psalmboken är också användbar. En känd kvinnlig konsthistoriker med kyrkor som specialitet brukade, när hon skulle klättra på farliga byggnadsställningar eller krypa på mörka kyrkvindar, knäppa händerna och be: "Han låter mina fötter ej slinta / ty han är, en väktare ej trötter/ och blir mig alltid när." Som jämförelse kan nämnas att i en tysk 1700-tals psalmbok fanns en psalm, citerad i Böttigers *Minnen*: "Gebet eines vom Turm herunterfallenden Mauergesellen". Den omfattar 19 verser och förutsatte alltså fall från mycket höga torn.

Bibeln åtnjöt inte samma popularitet; den var för dyr. Pleijel har i tusentals bouppteckningar studerat proportionerna mellan bibel, psalmbok, katekes och andaktsböcker. I Västergötland fanns under tiden 1784—1824 i 1 740 bouppteckningar (varav bara hälften upptar böcker) endast 205 biblar mot 1 120 psalmböcker. Men man kunde låna bibeln. Anmälnaren har i många sockenstämmoprotokoll från Linköpings stift observerat uppgifter om böndernas hemlån av kyrkans bibel; på sina håll var detta nästan obligatoriskt. I några fall var bibeln så flitigt läst att den måste skickas till bokbindaren.

Utom uttrycken för luthersk folkfromhet och kyrkosed, som skildras i flera uppsatser, behandlas också relikter av medeltida fromhetsliv, särskilt spår av mässfromheten såsom "bära barnet under lästen", som avser seder i samband med nöddop, "ge mässa", ett hälsningsord på annandag jul (även andra söndagar) till de hemmavarande från kyrkbesökarna.

En uppsats om prästgårdskulturen är skriven med särskild värme och inlevelse. Att sådana skildringar nu verkar idealiserade och enbart poetiska är ett fatalt uttryck för tidens ensidigt sekulariserande inriktning. Men ännu lever många, som haft förmånen att uppleva de sista resterna av denna genuina bildningsvärld, som be-tytt så mycket för vårt lands kultur.

Bengt Cnattingius

Temenos. Studies in comparative religion. Presented by scholars in Denmark, Finland, Norway and Sweden. Vol. 3, 1968. Red.: JUHA PENTIKÄINEN. Utg.: Religionsvetenskapliga sällskapet i Finland, Helsinki 1968. 192 s. Pris fmk 15:—.

I maj 1966 hölls vid Religionshistoriska institutionen vid Stockholms universitet under ordförandeskap av professor Åke Hultkrantz ett symposium för forskare från Stockholm och Åbo kring Traditionsanalys och källkritik. Resultaten av de föreläsningar och diskussioner som då hölls har nu publicerats i volym 3 av *Temenos* och förklarar därmed bokens temakaraktär. *Temenos* startades av professor Lauri Honko vid Institutet för folklore och jämförande religionsforskning vid Åbo universitet. Honko omhändertog också ursprungligen redigeringen av volym 3. Uppgiften övertogs sedan av docent Juha Pentikäinen, som är publikationens nuvarande redaktör.

Huvudparten av innehållet rör alltså analys av genrer (kategorier, arter) inom folkdikten av betydelse för trosföreställningar och religiösa föreställningar. Dessa frågor som togs upp till diskussion av C. W. von Sydow (t. ex. i *Kategorien der Prosa-Volksdichtung*) har nu trettio år senare blivit bland de angelägnaste inom folkloristiken. Det framgår bl. a. av förteckningen över föredrag presenterade vid den senaste internationella kongressen för sagoforskning i Bukarest i augusti 1969. En överväldigande del av de moderna undersökningarna rör just genrer, form eller struktur. Man har äntligen mera allmänt förstått att försöken att analysera det verbalt traderade materialet (sagor, sägner, rykten, påståenden, profant eller religiöst förment vetande) inte var ett

ändamål i sig utan ett instrument att kunna särskilja och värdera materialet bl. a. för att få möjlighet att bedöma trosföreställningarnas intensitet, som kan variera inte bara med genrererna utan även med individ, tid och rum.

Honko skriver om genreanalysernas betydelse i *Genre analysis in folkloristics and comparative religion*. Pentikäinen kommer i *Grenzprobleme zwischen Memorat und Sage* delvis till samma resultat om von Sydows utveckling av terminologin som rec. sju år tidigare i *Märchen und Sage* (*Schwedische Volkskunde*, 1961). Det bör framhållas att von Sydows terminologi inte var slutgiltigt utformad ens 1934 i *Kategorien der Prosa-Volksdichtung*. von Sydow använde nämligen senare i sina föreläsningar även termer som "primärmemorat" och "sekundärmemorat" för att förklara hur "memoraten" (i betydelsen minnes-sägen eller Erinnerungssagen och i motsats till fabulaten) vuxit fram. Den uppställning som Pentikäinen gör av von Sydows termer i schema II s. 139 är därför missvisande.

Berthel Nathorst skriver om *Genre form and structure in oral tradition* och Bengt af Klintberg om "Gäst" in Swedish folk tradition. Den senare belyser utifrån ett exempel om "gästen" trosföreställningarnas variationer och andra hit-hörande problem. Åke Hultkrantz påpekar i sitt bidrag "Miscellaneous beliefs". Some points of view concerning the informal religious sayings nödvändigheten av att "informella trosutsagor" (informal religious sayings) studeras, dvs. de religiösa yttringar som saknar rituell anknytning och inte heller ingår i den episka folkliga traditionen. Det är riktigt som Hultkrantz framhåller, att dessa traditioner ofta utgör ett för redaktörerna av fältarbeten svårredigerat material och därför ofta sammanföres till bokens eller artikelns slut som en grupp av "odds and ends" under titeln "Miscellaneous beliefs". Wayland Hand har i två imponerande volymer redovisat denna typ av material under titeln *Popular beliefs and superstitions*. (The Frank C. Brown collection of North Carolina folklore 6—7. Durham 1961, 1964). Det har också av rec. i *Folklig diktning. Form och teknik* (1965) framhållits hur denna typ av material lösryckts ur sitt sammanhang, ur situationer i verkligheten och tillrättalagts för skriftligt formulerade meddelanden. Det är utan tvekan ett för både religionshistoriker och folklorister oerhört viktigt område. Här behövs inte bara

ett studium av den verbala yttringen utan också ett studium av återgivandet, en presentation av hur etnografen insamlar och redovisar sitt material. Dessa som "miscellaneous beliefs" presenterade föreställningar utgör ofta en blandning inte bara av religiösa eller magiska föreställningar utan även av profana föreställningar som alla tillsammans kan ge en viktig bild av individens och gruppens uppfattning om den förmenta verkligheten.

Förutom de ovan teoretiskt utredande bidragen har Ulf Drobin skrivit en artikel om Lokeforskningen (Myths and epical motifs in the Loki research).

Den inledande uppsatsen Ein iranisches Wort, ein iranischer Spruch und eine iranische Märchenformel als Grundlage historischer Folgerungen är skriven av orientalisterna Jes P. Asmussen. Förf. vill bl. a. visa att den arabiska inledningsformeln *kān mā kān* (= det var som var) överförts med det arabiska inflytandet till Spanien, där en motsvarande inledningsformel förekommer. Denna arabiska formel menar förf. har emellertid missförstått i turkisk tradition. Här har man uppfattat *ma* som en negativ partikel. Formeln har då fått betydelsen "det var och det var icke". Denna formel skulle sedan i sin tur ha gett upphov till de i Främre Orienten och på Balkan populära inledningsramorna av nonsensstyp. Förklaringen är intressant men den kräver att folkdiktetsforskningen även tar upp till studium nonsensramornas form, funktion och betydelse i olika sammanhang i balkansk, främre orientalisk och eurasiskt tradition överhuvud taget.

Artiklarna i Temenos är ett glädjande resultat av samarbetet mellan folklorister och religionshistoriker. Man hoppas på en fortsättning i samma anda.

Anna Birgitta Rooth

FERD. LÄRN: *Breven berättar om sju svåra år på haven*. Unda Maris 1967—1968, s. 91—143. Sjöfartsmuseet, Göteborg 1969.

Sjömansbreven som historisk källa har hittills i allt för liten utsträckning utnyttjats av folklivsforskarna. För den maritima etnologin är det därför glädjande att Ferd. Lärn offentliggjort en

serie brev skrivna av befälhavare på segelfartyg tillhörande Rederi AB Örnen. Därtill fogar författaren sina egna kommentarer, grupperade under upplysande överskrifter.

Breven med kommentarer ger framför allt glimtar av sjökaptanens yrkesroll. Vilka möjligheter hade en segelskuteskeppare att lösa sina uppgifter som rederiets representant, som navigatör och arbetsledare under skiftande och ofta mycket svåra villkor? Hur inskränktes hans rörelsefrihet av den fysiska och sociala miljö han arbetade i? Vilka rollförväntningar ställdes han inför från lastägare, redare, andra kaptener och sin egen besättning? Hur löser han de rollkonflikter som är inbyggda i själva befälhavarrollen? Hur möter han spänningen mellan yrkesrollen och rollen som make och far?

Beskrivningen av svåra seglatser dominerar i breven. "Isen är på dessa farvatten sjömannens värsta fiende och regntjocka, snöyra, storm och hög sjö hjälpa till att öka faran." Stormskildringarna kan ibland inskränka sig till fåordiga notiser, som knappast ger mer än skeppsdagbokens anteckningar. Ibland utmålas svårigheterna mer i detalj med tanke på att redaren skall kosta på nödvändiga reparationer av skutan. Vi får läsa om hur man använde fisktran och linolja som vågdämpare, hur barlastproblem löstes, hur universalmedlet salt skyddade träverket mot röta och manskapet mot sjukdomar osv.

En god bild får vi av svårigheterna att skaffa lönande frakter och av kampen mot "customs of the port" — en vanlig täckmantel för allt slags skoj och bedrägeri i främmande hamnar. I sådana situationer kunde lyckligtvis de många kaptenerna inom Örnenrederiet ofta bistå varandra med goda råd och annan hjälp.

Problemet att skaffa och behålla tillräcklig och dugande arbetskraft blev särskilt akut 1888—89, då det tillfälligt hade blivit bättre tider för sjöfarten. Men under hela 1880—90-talen var rymningsrisken stor, och breven ger en mängd exempel på de strategier kaptenerna hade att välja mellan i sådana situationer.

Väsentligt för trivseln i en skuta var givetvis kosthållet, och breven ger intressanta bevis för hur stor roll de lokala kostvanorna spelade. Örneskeppen, som nästan uteslutande var bemannade med västkustfolk, tog alltid in försvarliga mängder stockfisk, torkad saltad torsk eller gråsej över sjölagens ensidiga kött diet.

Av andra sjömansroller berörs helt kort timmermannens och kockens. Kockens marginalroll har ju ett nära samband med det ofta förbisedda faktum, att han mer än någon annan ombord hade möjligheter till ett levebröd på land och därför inte kände sig bunden till manskapskollektivet i samma grad som de övriga besättningsmedlemmarna.

Det vore värdefullt, om vi skulle kunna få motsvarande samlingar av brev skrivna av matrosar och andra sjömän för om masten. Det skulle ge oss en mer nyanserad bild av besättningen och inte minst av förhållandet mellan aktergardet och männen i skansen.

Knut Weibust

Varbergs museum, årsbok 1970. Red.: Bengt-Arne Person, 231 s., ill.

Varbergs museums årsskrift brukar utmärka sig för en tilltalande blandning av etnologi, konst- och lokalhistoria, men även genom ett avsevärt inslag av vetenskapliga uppsatser med lokal anknytning. I årets volym ligger tyngdpunkten på arkivstudier. En av årsbokens flitigaste medarbetare, docent Ingemar Carlsson, bidrar med en presentation av tre halländska prästers dagböcker från 1600- och 1700-talen, medan musikdirektör Inga Bernander ger en detaljrik framställning av orglar och orgelbyggare i Värö församling. Bengt Bengtsson svarar för det konsthistoriska inslaget med en presentation av en medeltida silver-sked, funnen i Varbergstrakten.

Av stort etnologiskt intresse är arkivarien Lennart Hennels skildring av den halländska fiskerirättningens sorgliga historia. Ur ett digert arkivmaterial har han kartlagt ett försök att vid 1700-talets mitt bygga upp en halländsk fiskerinäring, inte bara som ett led i frihetstidens aktiva näringspolitik, utan också som ett medel att skaffa sjövant folk till flottans båtmanshåll i landskapet.

Rekryteringen av manskap till stormaktstidens svenska flotta utgjorde ett ständigt huvudbry. Karl XI:s båtmanshåll omfattade till en början inte alla kustlandskap, och i Halland rekryterades sjömän genom enrollering, en form för manskapsanskaffning som inte visade sig hålla måttet under det stora nordiska kriget. Man försökte

råda bot på besvärigheterna genom att efter kriget införa ett fast båtmanshåll i Halland, men det visade sig dock, att rekryterna fortfarande utgjordes av bonddrängar och löskekarlar utan vana vid sjön. Som Hennel visar i sin framställning, var danskarnas tidigare omdöme om de svenska båtmännen som "bondedrenger dyppede i vand" ännu aktuellt. Under 1730-talet tog därför länets driftige landshövding Wilhelm Bennet upp tanken på ett båtmanshåll sammankopplat med yrkesfiske. Stora planer drogs upp. Fiskelägen skulle anläggas längs hela kusten, båtmännen skulle lämna sina torp inne i landet och flytta ut till havet och där läras upp i fisket och indelas i fiskelag. Rotebönderna skulle svara för husbyggen på de utsedda platserna, medan kronan åtog sig att bidra med båtar och redskap. Det mesta av denna storstilade reform stannade dock på pappret. De halländska bönderna var inte obevandrade i konsten att bekämpa statliga pålagor, och arbetet förhalades gång på gång. Endast på några ställen kom fisket igång, och redan vid 1743 års riksdag låg fiaskot i luften. Båtmännen återvände en efter en till sina gamla rotar inne i landet, medan bondebefolkningen runt fiskelägena passade på att förse sig med de redskap och det byggnadsmaterial, som lämnats kvar.

Lennart Hennel går också in på en diskussion av orsakerna till denna storstilade satsnings misslyckande, som för övrigt har flera motsvarigheter längs de svenska kusterna. Ett av skälen låg säkert i att Bennet, företagets eldsjäl, redan 1737 lämnade Halland för landshövdingeposten i Malmöhus län, men de främsta orsakerna får man söka i myndigheternas bristande kunskaper om och förståelse av den lokala situationen. Man hade blåögt hoppats på att kunna rekrytera sjödugligt folk från de stora bondeseglarbygderna i Nordhalland, men det var naturligtvis otänkbart, att sjömännen där ens skulle reflektera över att byta sin lönande seglation mot en framtid som fiskande båtmän och ett liv i kyla och väta, med usel mathållning och överbefolkade fartyg ombord på en örlogsflotta, där fler av manskapet hade avlidit i sjukdomar än i strid under stormaktstidens långa sjökrig. Bennet nödgades också konstatera, att man i det norra båtmanskompaniet bara fann kvalificerade landkrabbor, som inte "wettat eller tilltrott sig at ro en Båt öfver en Åh, mycket mindre förstätt segla eller idka något fiskerie". De flesta av de halländska båtmännen var f. d. ryttare, väst-

götar utan håg för sjön och bondsöner, som klarade sin försörjning till lands utan att hysa en tanke på fiskeri.

Det är en ganska tragikomisk bild Lennart Hennel ger av detta försök att kombinera militära önskemål med en optimistisk näringspolitik helt i seklets anda. Hans artikel ger ännu ett exempel på hur centraldirigering är dömd att misslyckas, när ämbetsmännen saknar tillräcklig kunskap om de lokala förhållandena, och parallellerna till många av våra dagars hjälpprojekt i utvecklingsländerna är slående. I detta sammanhang är det kanske skäl att understryka, att etnologens analyser under de senaste seklena kan ge synpunkter och jämförelsematerial till den pågående U-landsdebatten. Vi behöver förresten inte gå utanför landets gränser för att finna motsvarigheter till detta 1700-talsexempel på statlig lokaliseringspolitik. Mekanismerna bakom misslyckandet har upprepats otaliga gånger. I 1900-talets norrländska näringspolitik kan vi t. ex. återfinna samma bristande kunskap om den lokala verkligheten och oförmåga att sätta in de ekonomiska reformerna i ett kulturellt och socialt helhetsperspektiv, något som bl. a. flera etnologiska undersökningar påvisat.

Men för att återvända till 1700-talets Halland: Varför var då hallänningarnas motstånd mot en utveckling av fisket så kompakt? Som Hennel påpekar var sammankopplingen av båtsmanshället och stödet åt fisket olyckligt, men vi behöver bara vidga tidsperspektivet för att se, att detta inte var avgörande för misslyckandet. Frånsett fiskarsamhället vid Träslövs läge drevs fiske ännu vid 1800-talets mitt som ett strand- och kustfiske i mycket liten skala av kustbefolkningen. Det halländska fisket var helt underordnat jordbruket, och de rika fisktillgångarna utnyttjades endast under korta perioder av året och då med primitiva fångstmetoder. Myndigheterna, som kunde konstatera fiskets blomstring i grannlandskapen Skåne och Bohuslän, gjorde gång på gång försök att aktivera hallänningarna. Den Bennetska fiskerirättningen var bara ett sådant försök — det kom att följas av åtskilliga flera. Bennet insåg, att det inte bara var sjödugliga båtar och redskap som fattades, utan också kunskaper om effektivt havsfiske. Han rekryterade fiskare utifrån som lärarkrafter, och under de följande hundrafemtio åren kom bohuslänningar, skåningar och bleking-

ar i flera omgångar till Hallandskusten för att lära ut havsfiske, men med samma klena resultat. I sin femårsberättelse 1817—1822 skriver dåvarande landshövdingen Lars Arnell att "fiske idkas allt för litet, det finns blott ett fiskeläge i norra Halland, och där bedrivs fisket med platta båtar eller ekstockar med vilka de inte våga sig ut på sjön. Förgäves har hushållningssällskapet erbjudit betydliga förskotter emot 4 % ränta åt dem som vill skaffa större segelbåt för att därmed fiska i öppna havet".

Myndigheternas kampanjer och stödåtgärder blev alltså i det närmaste resultatlösa, och den främsta anledningen till misslyckandet får man söka i den halländska lantbefolkningens situation. Så länge man kunde försörja sig på lantbruk och dryga ut kassan genom säsongarbetsvandringar till de kringliggande landskapen hade den halländska bondebefolkningen inte något större intresse av att riskera dyrbart kapital i en ny näring som havsfisket med dess många osäkerhetsmoment, särskilt längs en så oskyddad kust som den halländska.

Myndigheternas centraldirigering åstadkom alltså aldrig någon halländsk fiskarkår. Det gjorde emellertid 1800-talets befolkningsexplosion, som drev skaror av obesuttna ur det överbefolkade jordbruket på jakt efter andra inkomstkällor. I det sent industrialiserade Halland kom det primitiva kustfisket att bli ett försörjningsalternativ, och det är ur detta århundrades strandsittarbebyggelse, som de halländska fiskelägena växte fram. Med detta rekryteringsunderlag, med Väst kustbanans färdigställande och en rad hamnbyggen kom havsfisket att slå igenom i Halland under 1880- och 90-talen.

En av årsbokens artiklar behandlar ett tema som Varbergs museum berört i en uppmärksammande vandringsutställning. Det är KB-bibliotekarien Ulla Ehrensverd, som skriver om oljetryckens historia. Hennes uppsats ger en utmärkt översikt, inte bara av tryckteknikens framväxt, utan även av produktionen på kontinenten och här i landet. Vidare får vi en bild av de stora företagens försäljningsoffensiver på den svenska marknaden och av den brokiga motivfloran. Denna utförliga inventering borde med fördel kunna bli utgångspunkten för en etnologisk eller konstsociologisk studie av oljetrycket i hemmiljön, av kundkretsens sammansättning och smakvariationer, och av de idylliserande värderingar som denna folkliga

konstart representerar: familjelycka, förnöjsamhet, rojalism och en jordnära religiositet, ofta med en för nutida ögon kanske chockerande realism som i det populära oljetrycket med Jesus som bordsgäst i en borgerlig familjeidyll. Vad uppskattade publiken, var det exotismen i de kontinentala motiven eller anknytningar till välkända hemmascener? (Som Ulla Ehrensvärd framhåller, var mycket av den produktion som svenska köpare hade att välja mellan ett europeiskt allmän-gods.)

En vidare analys av oljetryckens funktion i hemmiljön borde lämpligen anknäta dels till dess föregångare inom den folkliga bildkonsten och dess motivval, samt till sentida efterföljare som t. ex. den i dag så blomstrande reproduktions-verksamheten med motiv allt från Grindslanten och Bruno Liljefors till amerikanska popkonstnärer, där vi kan observera intressanta variationer i köparnas smak och konstuppfattning. Kanske borde man även koppla samman oljetrycken med dess efterföljare bokmärkena, som i viss mån tycks utgöra ett Gesunkenes Kulturgut med många paralleller till oljetryckens bildvärld.

Sist i raden av årsbokens artiklar kommer en folkloristisk studie av storken i den folkliga föreställningsvärlden. Fil. kand. Carin Högstedt ger en deskriptiv och systematiserande översikt av de många folkliga föreställningarna kring denna fågel, och de olika genrer de förekommer i. Hon inleder med en granskning av storken som barnbringare — ett inslag i viktoriaansk sexualupplysning som numera utgör ett huvudmotiv i skämt-tecknarnas repertoar. Det är kanske inte så överraskande, att man bland äldre folklorister försökte tolka denna pedagogiska fiktion som en relik med religiöst och fruktbarhetsmytiskt ursprung, något som emellertid von Sydow med skärpa vände sig emot. Författaren framhåller att storkfiktionen måste ses som en urban och borgerlig företeelse, som först kan dokumenteras i svenska landsbygdsuppteckningar mot 1800-talets slut, och då som en import från kontinenten. Det hade varit intressant att få veta mer om storkfiktionens sociala spridning och i vilken grad den accepterats som en realitet bland barn, men detta tillåter kanske inte det äldre uppteckningsmaterialet. Författaren fastslår dock att den barnbringande storken ganska tidigt överfördes till skämtvärlden.

Storken har vidare uppfattats som lyckobring-

are och skyddande makt, i en del sägentyper figurerar storkar som förvandlade människor, och till fågelns beteende har knutits väderleksmärken, tydor och varsel. Som författaren framhåller, är det knappast förvånande, att en så sällsynt och säregen fågel, som dessutom varit så lätt att observera, kommit att attrahera folkliga föreställningar av mycket varierande karaktär. Hennes översikt av denna brokiga folktrovärld med en gemensam nämnare utgör en underhållande och intressant läsning.

Orvar Löfgren

BO V:SON LUNDQVIST. *Västgöta nation i Uppsala från år 1595*. Biografiska anteckningar. Andra bandet 1721—1780. Västgöta Nations Landskapsförening. Uppsala 1947—1969. 372 s.

Värdet av universitetens nationsmatriklar är ofta betygat. Lunda-akademien har också haft det välbeställt på detta område, ej minst tack vare kronofogden Carl Sjöströms energiska insats i början av detta sekel. Denne märklige privatgenealog åstadkom matriklar — och förstklassiga sådana — till alla studentnationerna utom Östgöta, vars matrikel ombesörjdes av en annan forskare. Sjöström försummade inte ens de små och kortlivade Norrlands och Södermanlands nationer, den förra med 92 nummer och den senare med endast sju.

Uppsala universitet har haft det sämre sörjt för sig i nämnda hänseende. Nu har det emellertid börjat lossna. Nyligen redogjordes på denna plats för de två nya banden av Molin—Wilstadius stora matrikelverk Smolandi Upsalienses. Nu föreligger också ett nytt band av Västgöta nations matrikel, utarbetat av förre rektorn fil dr Bo V:son Lundqvist.

Redan 1928 publicerades första häftet av denna matrikel med samme utgivare som nu. De sju första häftena sammanfördes 1946 till ett första band. Detta omfattade åren 1595—1720 och rymde 1569 studenter. De noggranna och detaljrika personuppgifterna väckte mersmak hos läsaren och en ivrig önskan att utgivningen måtte fortsätta.

År 1947 utkom första häftet av andra bandet, som med sina åtta sammanförda häften förelåg färdigt 1969. Bandet omfattar tiden 1721—1780

och redovisar 1123 studenter. Som vanligt i dylika matriklar uppföres dessa i nummerordning allteftersom de blivit inskrivna vid akademien. De förses med alla datauppgifter som gått att uppsåra. Källorna har mestadels varit de otryckta matriklarna samt de skilda herdaminnen som haft relevans för västgötastudenternas biografier. Bandet avslutas med ett alfabetiskt personregister.

Det viktigaste med matriklar liksom med Herdaminnen är alltid att datauppgifterna är så mångsidiga och pålitliga som det är möjligt. Sedan kan personhistorien och även rikshistorien bygga vidare på den fasta grunden. Så långt jag kunnat kontrollera, synes mig personuppgifterna i Västgötamatrikeln motsvara högt ställda anspråk på mångsidighet och pålitlighet. Därigenom kommer också matrikeln att med tiden bli en klassisk hjälpreda för alla personhistoriska och även kulturhistoriska forskare.

Vid sidan av dessa " nakna " personuppgifter har utg. till ett stort antal av numren fogat kortare eller längre omdömen eller karakteristiker, hämtade från både tryckta och otryckta källor. Många av dem är mycket värdefulla, i all synnerhet som de hänvisar till den utnyttjade källan. Här kan som exempel nämnas den kände Skaralektorn professor Sven Hof (nr 1590), vars vita teknats med hjälp av och med hänvisning till Natan Beckmans bekanta biografi över den månglärde mannen. Än mer berömd är väl kemisten Torbern Bergman (nr 2183), som karakteriserats på grundval av en del äldre källor. Här hade man dock väntat sig en hänvisning till den utförliga och sakkunniga levnadsteckningen (med bibliografi) i Sv. Biogr. Lexikon (1922).

Bland matrikelns västgötastudenter finns ett stort antal som äger ett betydande kyrkohistoriskt intresse. Där är den vittberömda Skaradomprosten Anders Knös (nr 1907), den fromme Främestadsherden Anders Tengbom (nr 1660), den uppburne väckelsepredikanten Brynolf Brisman (nr 1871) och väckelsepionjären Thore Odhelius (nr 1641) — många andra att förtiga. Alla de här nämnda och fler dessutom var ledande män inom den herrnhutiska väckelse som fick så stor utbredning i Västergötland just under det tidskede som här avhandlas.

Om de ovan omnämnda personerna finns det i matrikeln kortare eller längre karakteristiker. Men dessa bygger på så åldriga framställningar som

Warholms Herdaminne från 1870-talet och Biographiskt Lexicon, som började utkomma 1835 (de första åtta banden i rev. uppl. från 1874). Följaktligen blir de citerade omdömena ganska tafatta och diffusa, såsom "genom nyheter i läran stiftade [han] oro" (nr 1871), "misstänkt för nyheter i läran" (nr 1641), eller "uppväckte . . . en mäktig andlig rörelse i trakten" (nr 1660) och "domkapitlet fann honom misstänkt" (nr 1907).

Det är nu mindre underligt att de nyssnämnda källorna har så vaga uppgifter om dessa präster. Herrnhutismen i Sverige var nämligen en halvt underjordisk rörelse och därför föga känd eller förstörd av den äldre forskningen. Först på 1900-talet har den genom en mångfald kyrkohistoriska undersökningar blivit i detalj klarlagd och insatt i ett större historiskt sammanhang. Ingen av dessa — mycket lättillgängliga — framställningar med utförliga personteckningar och förut okänt biografiskt material (med noggranna hänvisningar till både utländska och inländska källor) har satt något som helst spår i Västgötamatrikeln.

Det är notoriskt att många historiker inte anser det vara nödigt att taga kännedom om den kyrkohistoriska forskningen på det område de själva sysslar med. Men om man skall ta med extra biografiskt stoff utöver de precisa datauppgifterna — vilket ju inte är nödvändigt för att en matrikel skall bli bra — bör väl ändå detta stoff bygga på de senaste forskningsresultaten.

Det kan tilläggas att det i ovan åsyftat material finns intressanta uppgifter om en del västgötastudenter redan från deras studenttid i Uppsala. I Herrnhuts på suecana så rika arkiv finns från omkr. år 1745 en katalog "eines verborgenem Seminarii von erweckten Studenten" (publ. i en undersökn. av rec. 1938). Där möter förutom "Magister Knös, der ein lumen academicum seyn soll" flera västgötastudenter, såsom Esaias Kihlborg (nr 2001), Johannes Kindhelius (nr 2004), Anders Brezelius (nr 1998), Johannes Warolander (nr 1931) och den redan nämnde Thore Odhelius. Om dem alla heter det, att de är "omnes Westgothi bonae spei". Vi får också veta att de var informatorer i Stockholm, vilket inte är känt för den nya matrikeln. Det är inte bara de enskilda studenternas liv utan hela det dåtida uppsaliensiska nationslivet som i ljuset av detta förut okända material får nya aspekter.

I förordet till det nu utkomna bandet uttalar utg. förhoppningen att han skall kunna helt ägna

sig åt nationens historia och matrikel och att utgivningen därigenom skall kunna ske i raskare takt än hittills. Varje läsare av de redan utkomna banden måste livligt instämma i förhoppningen att snart få se fortsättningen av detta värdefulla verk, vars betydelse för forskningen inte kan över-skattas.

Hilding Pleijel

OLLE WINGBORG: *Litteratur om Dalarna*. Del 1. Artiklar och uppsatser ingående i periodiska publikationer. Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbunds skrifter 15. Utg. av Dalarnas biblioteksförbund. Falun 1969. 279 s. Pris inb. kr 50:—.

I inledningen till bibliografien skildrar Olle Wingborg, länsbibliotekarie i Kopparbergs län, hur arbetet med den föreliggande delen gått till. Tyvärr är redogörelsen inte så utförlig som man kunnat förvänta i ett verk av denna art. Här anges Borlänge stadsbiblioteks dalasamling som utgångspunkt för materialinsamlingen och att dalasamlingen i stads- och länsbiblioteket i Falun varit av avgörande betydelse. "Bland övriga bibliotek som stått till tjänst kan nämnas Stora Kopparbergs bibliotek i Falun, Kungliga Biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek." Det hade varit av intresse att få en noggrann redovisning för alla utnyttjade institutioner.

Mera anmärkningsvärt är dock att de periodiska publikationerna, som hela verket ju i grunden bygger på, ingenstädes redovisas. "Huvuddelen av materialet har likväl erhållits genom systematisk granskning av olika publikationers årgångar. Särskild uppmärksamhet har självfallet ägnats tidsskrifter och årsböcker med direkt anknytning till Dalarna."

För att få en uppfattning om, vilka publikationer som utnyttjats för arbetet, kan man skärskåda något kortare avsnitt, t. ex. avdelningen M, Etnografi och folklivsforskning. Man finner då följande. Av 367 st. härunder registrerade artiklar hänförs sig 49 st. till Gammalt och nytt från Dalarna. Denna publikation med underrubriken "Sammanfört ur Falu-Kuriren årgångarna 1921 och 1922" utgavs första gången (tryckt i 100 ex.) 1923. Fortsättningsvis har utgåvorna kommit i stort sett vartannat eller vart tredje år. Den sista

som utnyttjats i det aktuella avsnittet av bibliografien är utgiven 1962. Besynnerligt nog tar bibliografien dock ingen notis om 1948 och 1951 års utgåvor. Följaktligen saknas flera artiklar man gärna velat återfinna på denna avdelning, t. ex. Olof Hampus, När kvarnsten bröts i Malung (FK 1/6 o. 2/6 1950). Alla de nämnda 49 hänvisningarna refererar således egentligen till artiklar i Falu-Kuriren.

Närmast på listan kommer Dalarnas hembygdsbok med 39 artiklar registrerade, Fataburen (30), Skansvakten (29), Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift (20) och Falu länsstidning Dalpilen (14). Högst 10 men fler än 5 artiklar har registrerats ur: Skinnarebygd, Orsa skoltidning, Folkminnen och folktankar, Svenska landsmål och svenskt folkliv, Rig, Från Västerdalsbygder samt Bygd och natur och 5 artiklar ur vardera Armorstet, Dala-demokraten, Falukuriren, Folkliv, Från By sockengille, Meddelande från Dalarnas hembygdsförbund och Svenska turistföreningens årsskrift. Återstående 85 registreringar i den ovan angivna avdelningen är gjorda ur sammanlagt 59 olika publikationer av högst skiftande art. En handfull exempel: Arv (1), Bergslaget (1), Ergo (1), Julbok för Västerås stift (3), Läsning för folket (2), Ord och bild (1), RLF-tidningen (1), Uppsala universitetets årsskrift (1), Vi (1).

Varje artikel finns registrerad endast på ett ställe i bibliografien, vilket givetvis något försvårar dess användning. Det författarregister, som avslutar bibliografien, är föredömligt uppställt och lätt att använda.

Del 1 av Dala-bibliografien äger på det hela taget så stora förtjänster att man med stor förväntan ser fram mot del 2, som skall ägnas separata skrifter och uppsatser ingående i böcker. Utgivaren tror att "detta säkerligen dröjer avsevärd tid". Man kan livligt hoppas att han inte blir sannspådd.

Skans Torsten Nilsson

Västerbotten 1969. Västerbottens läns hembygdsförenings årsskrift 1—4. 240 s., ill.

Det är bra att fundera över meningen med vad man gör. Bland annat gäller det tillverkningen av "årsböcker" i museibranschen. För vilka läsare skrivs de? För de väletablerade, läsvana eller för

dem som inte gått på museum sen skoltiden och inte öppnat en bok sen dess heller? När man valt en läsekrets, hur skall man då skriva för att nå den? Hur ofta skall man skriva? En gång per år, en gång i månaden, kanske varje vecka? Om man vill vinna nya proselyter, skall man då ens skriva böcker, måste man inte välja en mindre högtidlig form och närma sig dagspressens mönster?

Resonemang av det slaget har väl legat bakom den nya form Västerbotten fått från och med årgången 1969. Årsboken har förvandlats till en kvartalsskrift med ny layout, där de spaltade sidorna ger ökade möjligheter till variation och där bildmaterial fått större plats än tidigare. Ojämna högermarginaler och skrivmaskinsstil understryker det opretentiösa. Det ger en typ av boksida, som rimligen borde kunna tilltala bokligt ovana utan att fördenskull verka mindre lockande för de tränade.

De fyra kvartalsdelarna har utformats kring olika teman, hemslöjd, västerbottengården, levnadsminnen och "minns ni 68". Det sista avsnittet är en krönika över länets och museernas verksamhet. Där återfinns också en liten tillbakablick över de föregående 49 årgångarna av Väster-

botten. De olika ämnesområdena i föreliggande årgång är behandlade i rader av småartiklar med flitiga hänvisningar till mera utförliga skildringar. Den som försöker få en överblick över innehållet med hjälp av den avslutande innehållsförteckningen blir dock inte helhjärtat hjälpt. Vid genomgång av sidorna finner man dem innehålla betydligt mer än vad förteckningen lovar, stundom också under andra namn! Förhoppningsvis kommer så småningom sammanfattande förteckningar att ge bättre vägledning, eljest löper de flitiga skribenterna risken att deras alster inte kan återfinnas, när man om några år kanske vill läsa dem igen. Det vore synd om ansträngningarna att ge texten en dagsaktuell prägel skulle förvandla resultatet till en slitochslängprodukt.

Redaktörerna-författarna har med Västerbotten 1969 tagit en stor skiva av den kulturhistoriska kakan och serverat den smakligt. Att här i koncentrerad form behandlats många ämnen borde erbjuda många kontaktytor mot en ökande läsekrets, men det fordrar ork av författarna att gå på i samma stil. Förtrötts icke!

Arne Biörnstad

KORTA BOKNOTISER

Nordsvensk forntid. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar, No 6. Umeå 1969. Red.: HANS CHRISTIANSSON, ÅKE HYENSTRAND. 268 s., ill. Pris kr 35: —.

Efterkrigsdecenniernas vattenkraftsutbyggnad i Norrland har tillfört de arkeologiska samlingarna nytt material i en omfattning som endast torde överträffas av den när grunden till dem lades, vid 1800-talets nyodlingar. 1962, när vattenrushen började ebba ut, gav Gunnar Westin en översiktlig sammanfattning av områdets forntid i Övre Norrlands historia. Den nödvändiga djupborrningen har sedan dess fått fasta former, dels genom NTB, forskningsprojektet Norrlands tidiga bebyggelse (se bl. a. Fornvännen 1968:3), dels genom det av de fyra nordliga landstingen stödda "Nordarkeologi", främst känt genom Hans Christianssons stora Bjurseletundersökningar.

Ursprunget till Nordsvensk forntid är en manskriberna festschrift, författad av den yngre generation som nu börjar skapa sig namn i svensk arkeologi. Sedan festföremålet själv, nyssnämnde Christiansson, med hela tre bidrag förenat sig med upphovsskaran befordrades slutprodukten till trycket. Det är frestande hädiskt nära att skylla på dess ursprung, festschriften, vid konstaterandet att boken är disparat till innehåll. Norrlandsanknytningen är stundtals mer än löslig genom författarnas mycket skiftande material- och områdesutgångar. Enär norrlandsproblemens lösning framstår som en av den svenska arkeologins huvuduppgifter skall dock sägas att alla bidrag härtill, målstyrda eller ej, måste hälsas som angelägna.

Främst står f. n. tillskapandet av arkeologiska ryggradselementa, och bokens sexton uppsatser domineras av frågor om materialvärderingar, kronologi, kulturgrupper och kontaktfält. Arkeologins yttersta mål, människan och sedvänjorna bak materiallämningarna, kan således ännu så länge endast glimtvis antydans. Så i frågan om kulturgrupper, som i Norrland lätt blir etnisk: lappar eller ej? Ernst Westerlund drar vittgående slutsatser härom utifrån materialfördelningen i kust- resp. inland och hävdar: lappar, med tiden undanträngda till inlandet av sydsvensk expansion. Som metodisk motpol framstår Christiansson som nöjer sig med att endast peka på att en av honom på "Kungudden" i Sorsele socken undersökt hyddlämning i stenåldersmiljö konstruktions- och nyttjandemässigt har påfallande paralleller i sentida lapskt kåta-skick.

Genom komparativt utnyttjande av etnografiska resultat hävdar Bo Gräslund, i polemik mot Clark, att de sammansatta fiskkrokarna ej kan betraktas som en ledform i områden opåverkade av metallkultur utan som en indikator för ekologiskt skilda fångstkulturer.

Företeelser som icke låter sig inpassa i rationella arkeologiska tolkningsmönster förpassas ofta till avdelningen Kult el. likn., vars irrationalitet mången gång tycks tas till borgen för allsköns fritt hypotetiserande. Med intresse noterar man därför Anne-Sofie Gräslunds behandling av ett särdrag i vikingatida gravskick, högar med kistliknande "förums"-utskott. Med utnyttjande av etnologiskt material synes hon övertygande kunna inordna dem i en bestämd grupp av gravofferbruk.

Sedvänjorna bak materiallämningarna, i detta fall frågan om den enkla skafthålsyxans funktion tas ånyo upp av Åke Hyenstrand. Denna, det vanligaste av stenföremål, har tilldelats många användningsområden: plogbill, träkil, röjredskap, lövkniv, mm. Genom praktiska försök påvisas, att den mest näralliggande och paradoxalt nog minst diskuterade tolkningen av dem, att de är yxor för trädffällning och virkesupphuggning, är den rimligaste. Förf. synes dock ej känna till att utifrån rent arkeologiska fynd (ett yxfragment vid kapade trädstammar) har samma tolkning framförts redan 1954 av Holger Arbman (Hallands historia 1, s. 82).

O. L.

UPPLANDS KYRKOR. Konsthistorisk vägledning 10. Utg. av Stiftsrådet i Uppsala ärkestift 1968 — 69. Red.: Bengt Ingmar Kilström. XIV + 251 s., ill.

Det är tydligt att turister och andra intresserade i allt större utsträckning söker sig till våra kyrkor för deras kulturhistoriska värdes skull. De hållas ju i regel öppna för besökande — åtminstone sommartid. Allt vanligare har det också blivit, att det till allmänhetens tjänst finns småskrifter om vederbörande gudshus, som kan inköpas för en billig penning. Vid undersökningar "på fältet" är det lätt att konstatera, hur mycket som ännu återstår att göra i detta avseende. Förefintliga skrifter och broschyrer är av högst skiftande värde. De kan sägas beskriva en stigande skala från undermåliga pekoral till ambitiösa kyrkomonografier med vetenskapliga anspråk.

Sedan några år tillbaka utger Stiftsrådet i Uppsala med docent Bengt Ingmar Kilström som redaktör en serie konsthistoriska vägledningar med samlings titeln *Upplands kyrkor*. Varje kyrkoberskrivning kan tillhandahållas separat och på så sätt får ifrågavarande församlingar till de konsthistoriskt intresserade gagn kortfattade men lödiga kyrkoberskrivningar. Visserligen finns i de flesta fall samlingsverket *Sveriges Kyrkor* att tillgå men detta ställer sig alltför dyrt för ett ordinarie bokbord t. ex. i en kyrkas vapenhus. Dessutom har medarbetarna i *Upplands kyrkor* i vissa fall kunnat komplettera och sammanfatta tidigare forskningsresultat. I och med band 10 är 139 kyrkor behandlade — en aktingsvärd prestation, som manar till efterföljd i andra stift.

Det skulle föra alltför långt att presentera alla kyrkoberskrivningarna. Åtskilliga "paradkyrkor" finns med men ingenting är ointressant i denna faktsäckade och instruktiva volym. Redaktören och hans medförfattare — var och en svarar för en eller flera monografier — Åke Nisbeth, Nils Sundquist, Rune Norberg, Erik Claesson, Carl Fromén, Gunnar Ahlbäck och Jan Svanberg har med heder skilt sig från de vittra mödorna. Den som på ett lättillgängligt sätt vill studera *Upplands rika kyrkobestånd*, har i de nu utgivna tio banden av dessa konsthistoriska vägledningar en verklig fyndgruva. Band 10 inledes dessutom med Åke Nisbeths nyttiga uppsats om de medeltida kalkmålningarnas i *Uppland* målningsteknik och färger.

B. O.

HENNING HAMILTON & THORSTEN PETERSSON: *Skogsbygd*. En kursbok . . . Utg. av Medlemsavd. vid Södra Sveriges Skogsägares Förbund. Växjö, 1969. 274 s., ill. Pris inb. kr 28:—+moms. — *Desamma: Studieplan* (till föreg.), 24 s., ill. Pris kr 5:—+moms.

I ett nedslående litet omfång förekommer hembygdstudier i det frivilliga folkbildningsarbetets studiecirklar. Detta svarar dåligt mot den vikt som Folkbildningsutredningen på sin tid tillmätte studiet av hembygden. Den framhöll bl a att kunskap om hembygden bör tillhöra den medborgerliga bildningen och att erfarenheten visar, att ett närmare inträngande i olika samhällsfrågor ofta kan väckas och stimuleras genom en anknytning till hembygden. Sådana förhoppningar bör ovan anförda arbete i hög grad kunna hjälpa till att infria. Vad *Skogsbygd* handlar om anges i dess under rubrik: En kursbok om den sydsvenska skogsbygden i gången tid, i nutid och framtid — en bok om män-

niskan och landskapet. Dess tio kapitel med mot-svarigheter i den åtföljande studieplanen har som rubriker: Landet och folket, Byn och gården, Jordbruk, Skogsvård, Skogsbruk, Att bruka trä, Samfärdsel, Kulturen, Landskapsvård, Framtidslandet. För några mindre avsnitt har anlitats särskilda författare: Mårten Stenberger, Albert Eskeröd, Nils-Arvid Bringéus, Mats Rehnberg och John Nihlén. Boken och kursen har två huvudsyften: att vägleda studiet av hur den egna bygden utvecklats till vad den idag är och att stimulera debatten om dess framtid. Ett särskilt aktuellt inlägg är bidraget av Lennart Hjelm, rektor för Lantbrukshögskolan: Effektivitet till varje pris? Det gäller balansgången mellan nödvändig ökad produktion och vad denna produktion får förstöra. Hur blir framtidens landskapsbild? En summarisk framställning av vad som sker har Anna-Maja Nylén lämnat i *Rig* 1964: Svensk landsbygd i omvandling.

Det torde vara avsiktligt som för kursen icke lämnas några litteraturanvisningar. Kursboken avser att ge den nödvändiga orienteringen, och verksamheten i studiecirklarna skall koncentreras på att skaffa diskussionsmaterial från den egna bygden. I studieplanen ges för varje kapitel detaljerade anvisningar om diskussionsämnen och deras underlag av inhämtade informationer. Men *Skogsbygd* och dess studieplan förtjänar att studeras även utanför studiecirklarnas kretsar. — Det rika illustrationsmaterialet är delvis hämtat ur C. A. Hultgrens märkliga fotosamling av arbetsbilder från Ydre från 1900-talets början, nu i Östergötlands museum.

S. S.

ANDERS EDESTAM: *Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar*, bd 4: Nordmarks kontrakt, Gillbergs kontrakt, Nors kontrakt. Stiftshistoriska sällskapet, Karlstad 1970. 355 s., ill.

Karlstads stifts nya herdaminne, varav två tidigare delar utförligt anmälts av Sigfrid Svensson i *Rig* 1968, har nyligen kompletterats med en ny del, den tredje. Denna omfattar de sydvästvärmländska bygderna och redovisar åtskilligt över 400 prästmän. Här möter inte så många markanta och storvulna gestalter som i de föregående delarna. Det sammanhänger nog med att pastoraten i allmänhet inte tillhörde "de feta", d.v.s. inte räknades till första klassen enligt den då gällande klassifikationen. Man märker också att det är ett mycket stort antal som från knappa förhållanden lyckats kämpa sig fram till prästämbetet men sedan inte kunnat skaffa sig några högre akademiska examina.

Ett par av dem hör dock till den kulturhistoriska

eliten. Där är den månglärde och mångfrestande Gillbergaprosten Johan Göransson, om vilken redan Gjørwell i sina bekanta Anteckningar (s. 126) påstod att han "gått i våra svenska antikviteter längre än Rudbeck och alla våra andra antikvarier". Denne trosvisse rudbeckians Bautil har dock alltjämt ett bestående värde. Ej mindre ryktbar är den viljestarke och forskarflitige riksdagsprosten Anders Lignell, vars landskapsbeskrivning Grefskapet Dal gjort hans namn vida känt i etnologiska kretsar. Ett tragiskt livsöde behandlas i denna del. Det är Silbodalsprästen Anders Lindbäck, vars dunkla levnadsväg blivit mest känd genom Yngve Lyttkens bok "Giftmorden i Silbodal" och Ivar Lo Johanssons roman "Girigbukarna". I samtliga fall har utg. lyckats att ge en klar och koncentrerad bild på grundval av det myckna material som föreligger.

Samma reda och klarhet jämte höggradig fullständighet i fråga om uppgifterna som utmärkte de föregående delarna präglar även detta band. Det är klart att det bland myllret av namn och årtal måste insmyga sig en eller annan inadvartens. Mera till hjälp än som en anmärkning kan t. ex. påpekas att sid. 41: Folke Malmgren skall stå: se kh i Karlskoga och sid. 348: Johan Dellner skall vara: disp. för kompetens till lektorat. I föreliggande band biografieras även den förste Esaias Tegnér, kyrkoherde i Millesvik och skaldens fader. Då det i litteraturen rått stor förvirring om släktens härstamning, borde nog utg. ha hänvisat till E. Hård af Segerstads grundliga utredning om släkten i Personhist. tidskrift 1952. Där klargöres slutgiltigt att modern hette Ingeborg Persdotter (ej Ljungstedt) och att Esaias ursprungliga förnamn nog var Peter, född 1737.

Med det nu färdiga bandet är värmlandsdelen av Karlstads stift färdigtecknad. Redan därmed är ett bestående resultat uppnått. Med stor förväntan motser man emellertid det återstående och sista bandet av prästbiografierna som skall behandla det särpräglade och i mycket Schartaupåverkade Dal. Där kommer läsaren förvisso att möta många intressanta och skarpskurna herdegestalter.

Hg Pl.

Maihaugen 1964—1968. Utg. av De sandvigske samlinger. Lillehammer 1968, 150 s., ill.

Denna senaste volym av Maihaugen är tillägnad Sigurd Grieg, som 1946—1964 var chef för De sandvigske samlinger och det berömda friluftsmuseet i Lillehammer, efter vilket publikationen har sitt namn. Som järnåldersarkeolog, medeltidshistoriker och hantverksforskare har Grieg bakom sig en

mäktig vetenskaplig produktion, som i Maihaugen 1964—68 fortsattes med en presentation av museets samling av bildförsedda mässingsfat med en sekundär användning som dopfat. Föremålsgruppen, som främst är av tysk härkomst, har också varit vanlig i Sverige.

Har tidigare Sigurd Griegs huvudintressen satt sin prägel på De sandvigske samlingers publiceringsverksamhet gäller nu motsvarande hans efterträdare Fartein Valer-Sendstedt, som 1964 utgav sin doktorsavhandling Norske lantbruksredskaper, 1800—1850 årene (rec. i Rig 1965). Den ekonomisk-historiska syn på det norska lantbrukets utveckling som där framträder har förf. i ett "metodiskt stickprov" i föreliggande publikation tillämpat även ifråga om det föregående seklet. Här presenteras en serie diagram över ko- och sädespriserna i olika distrikt för åren 1700—1850. Frågeställningens utgångspunkt är den standardökning som från 1700-talets mitt starkt framträder särskilt i östnorsk folkkonst och heminredning och som väl främst skall tillskrivas den ökade timmerförsäljningen. Valer-Sendstedt ifrågasätter nu om inte bakom kan ligga en strukturförändring inom själva lantbruket, innebärande att boskapsskötseln fått ökad betydelse i förhållande till spannmålsproduktionen. Den allmänna synpunkten att utvecklingen inom allmogens näringsliv och bostadsstandard ej kan särskiljas skall ånyo slås fast. Med sina resultat vill förf. också framhålla, att förbättringarna inom boskapsskötseln inte kan betraktas som enbart ett 1800-talsfenomen utan har äldre rötter. Bevisföringen skulle ligga i de från och med 1700-talets mitt starkt stigande kreatursvärdena i jämförelse med sädesprisernas ringa förändring.

En reformverksamhet i Norge som däremot oundersägligen tager sin början först vid 1800-talets mitt gäller sötvattensfisket. På grundval av den första lagstiftningen 1863 utarbetades lokala fiskebestämmelser. Dessa dominerades av jordägarintresset, vilket fick påtagliga uttryck i de utfärdade förbuden, bl. a. mot det främst av ungdomar och egenomslösa bedrivna fiskandet med krok. De första förordningarna kom också snart att revideras, och i en undersökning visar Ivar Skre hur härvid utvecklades ett fruktbart samarbete mellan centraldirigeringen och Ortsintressena med ömsesidiga påverkningar.

Ytterligare ett bidrag rörande 1800-talets reformverksamhet på jordbrukets område är det samtida bildmaterial Valer-Sendstedt publicerar från J. Sverdrups 1823 grundade lantbruksskola. Här låg Norge något före Sverige. Tio år senare började Edw. Nonnen sin verksamhet vid Degeberg, och han liksom Sverdrup hade tysken Albrecht Thær som läromästare.

S. S.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Styrelseberättelse 1969

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1969 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av Stiftelsen Skansens direktör professor Gösta Berg, ansvarig utgivare, professor Sigfrid Svensson, Lund, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har föreningen genom Statens humanistiska forskningsråd erhållit dels ett anslag av 9 000 kronor som bidrag till tryckningen av tidskriften, dels ett anslag av 7 000 kronor för redigering och tryckning av ett register till RIG 1918—1967. Vidare har föreningen av Längmanska kulturfonden tilldelats ett anslag av 1 000 kronor som bidrag till tryckning i RIG av en uppsats om N. G. Djurklous arkiv i Örebro.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

Ingående Balans Konto

1/1 1969	
<i>Tillgångar</i>	
Kapitalsamlingsräkning, Svenska Handelsbanken	14 455: 44
Postgiro	1 003: 12
Kassa	194: 42
Nordiska museet	650: —
Tidskriften RIG	1: —
	<u>Kronor 16 303: 98</u>

Skulder

Ständiga Ledamöters Fond	5 400: —
Diverse personer:	
Tryckeri AB Thule för RIG 1968: 4	4 718: 20
Årets överskott	6 636: 93
.i. balanserat underskott	451: 15
	<u>Kronor 16 303: 98</u>

Vinst- och Förlust Konto

31/12 1969	
<i>Intäkter</i>	
Medlemsavgifter	11 249: 32
Försäljning RIG	1 874: 23
Statsanslag	9 000: —
Längmanska Kulturfonden	1 000: —
Statens Humanistiska Forskningsråd för redigering och tryckning av register till RIG 1918—1967	7 000: —
Gåva	500: —
Diverse inkomster (annonser)	350: —
Räntor	720: 51
	<u>Kronor 31 694: 06</u>

Kostnader

Tryckningskostnader	24 110: 81
Honorar	3 145: 40
Reservation för tryckningskostnader	2 500: —
Diverse utgifter	1 731: 98
	<u>31 488: 19</u>
Årets överskott	205: 87
	<u>Kronor 31 694: 06</u>

Utgående Balans Konto

31/12 1969	
<i>Tillgångar</i>	
Svenska Handelsbanken, kapitalsamlingsräkning	7 172: 16
Svenska Handelsbanken, kapitalräkning	5 000: —
Diverse personer	1 175: —
Nordiska museet	500: —
Postgiro	328: 82
Kassa	114: 67
Tidskriften RIG	1: —
	<u>Kronor 14 291: 65</u>

Skulder

Ledamöters Fond	5 400: —
Reservation för tryckningskostnader	2 500: —
Kapital	6 185: 78
Årets överskott	205: 87
	<u>Kronor 14 291: 65</u>

Stockholm den 4 mars 1970

Sture Petré *Bo Westerberg*
Marshall Lagerquist

Revisionsberättelse

Undertecknade av Föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer för granskning av 1969 års förvaltning får härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande revisionsberättelse.

Vi har granskat föreningens räkenskaper för 1969 och funnit desamma vara förda med omsorg och reda, alla utgiftsposter vederbörligen verifierade och föreningens behållning i överensstämmelse med oss företedda handlingar. Föreningens ekonomiska ställning framgår av bifogade vinst- och förlusträkning samt utgående balansräkning per 31/12 1969. Vi får därför tillstyrka, att föreningen beviljar skattmästaren och styrelsen full och tacksam ansvarfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 3 september 1970

V. Granlund *Anders Nyman*

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Unnarydsborna. Lasses i Lassaberg anteckningar om folklivet i Södra Unnaryd vid 1800-talets början* av Nils-Arvid Bringéus. 34:—
- Stad i trä. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria* av Sten Rentzhog. 38:—
- Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar* av Brita Egardt . . . 40:—
- Väderkvarnar och vattenmøllor* av Sven B. Ek 45:—
- Kalmar. Karolinska borgarhus i sten* av Manne Hofrén 44:—
- Nordsvenska studier och essayer* av Manne Hofrén 30:—
- Herdar och husdjur* av Máhjár Szabó 43:—
- Studier i svenskt repslageri* av Allan Nilson 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark 17:50
- Spelkort* av John Bernström 7:—
- Bruksherrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow 45:—
- Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus 48:—
- Mögsjö dagbok. Verskrönika från Mögsjön, Kalhyttan, Filipstad och Ransäter åren 1793—94* av Anders Fahlbeck . . 35:—
- Ernst och Mimmi* av Per Wästberg 38:—
- Skogslapparna* av Ernst Manker . . 120:—
- Die Geschichte des schwedischen Pfluges* av Ragnar Jirlow 38:—
- Lapparnas heliga ställen* av Ernst Manker 100:—
- Klackarna i taket. Om halling och jösshäradsposka* av Mats Rehnberg 7:—
- Smycken i svensk ägo* 24:—
- Så bodde vi. Arbetarbostaden som typ- och tidsföreteelse* av Rut Liedgren 15:—, inb. 18:50
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk 34:—
- Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall 40:—
- Livgardisten han kommer till Gud. Studier i den militära folkdiktningen* av Mats Rehnberg 7:—
- Folkets hus Gersheden* av Rut Liedgren 10:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg 48:—
- Gubbhyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Björnstad. . . . 20:—
- Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* av Filip Hultblad 60:—, inb. 75:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torssellius tapetmålARBOK* redigerad av Sigurd Wallin 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg 9:—

Nya böcker från Nordiska museet

HERDAR OCH HUSDJUR

En etnologisk studie över Skandinavien och Mellaneuropas beteskultur och vallningsorganisation.
av Mátyás Szabó

Pris inkl. moms 48:—

DIE GESCHICHTE DES SCHWEDISCHEN PFLUGES

av **Ragnar Jirlow**

Förf. redogör för hur plögen infördes i Sverige och därvid långsamt ersatte ett äldre åkerbruk med årdret som viktigaste redskap.

Utförlig svensk sammanfattning.

Pris inkl. moms 42:—

I bokhandeln eller direkt från Nordiska museet.

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund

(CWK Gleerup i distribution)

- N:r 1. JOHN PAPE, Kloka flickan från Vallåkra. Lund 1949. 176 sid. Pris kr. 9:50.
N:r 2. JOHAN PETTERSSON, Kupolbyggnader med falska valv. Engl. summary. Lund 1954. 56 sid. Pris kr. 6:—.
N:a 3. NORDEN OCH KONTINENTEN. Föredrag och diskussioner vid Trettonde nord. folklivs- och folkminnesforskmötet i Lund 1957. Deutsches Ref. Lund 1958. 208 sid. Pris kr. 16:—.
N:r 4. KARL MATTISSON, Det sydsvenska halmtaket. Deutsches Ref. Lund 1961. 179 sid. Pris kr. 20:—.
N:r 5. AXEL HÖRLÉN, Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad. Deutsches Ref. Lund 1962. 136 sid. Pris kr. 16:—.
N:r 6. NILS-ARVID BRINGÉUS, Brännodling. En historisk-etnologisk undersökning. Engl. summary. Lund 1963. 183 sid. Pris kr. 20:—.
N:r 7. VIKTOR ÅKERMAN, Minnen och anteckningar från Gärdslövs och Önnarps pastorat. Deutsches Ref. Lund 1964. 153 sid. Pris kr. 12:50.
N:r 8. SELMA FRODE KRISTENSEN, Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet. Deutsches Ref. Lund 1966. 127 sid. Pris kr. 17:50.
N:r 9. ARTUR LARSSON, Hur annorlunda då. Minnen från ett samhälle på Söder-slätt. Deutsches Ref. Lund 1967. 103 sid. Pris kr. 17:50.
N:r 10. GABRIELLE JEANSSON och INGA KINDBLOM, Kring livets högtider i Örkel-lunga församling. Engl. summary. Lund 1968. 95 sid. Pris kr. 15:—.